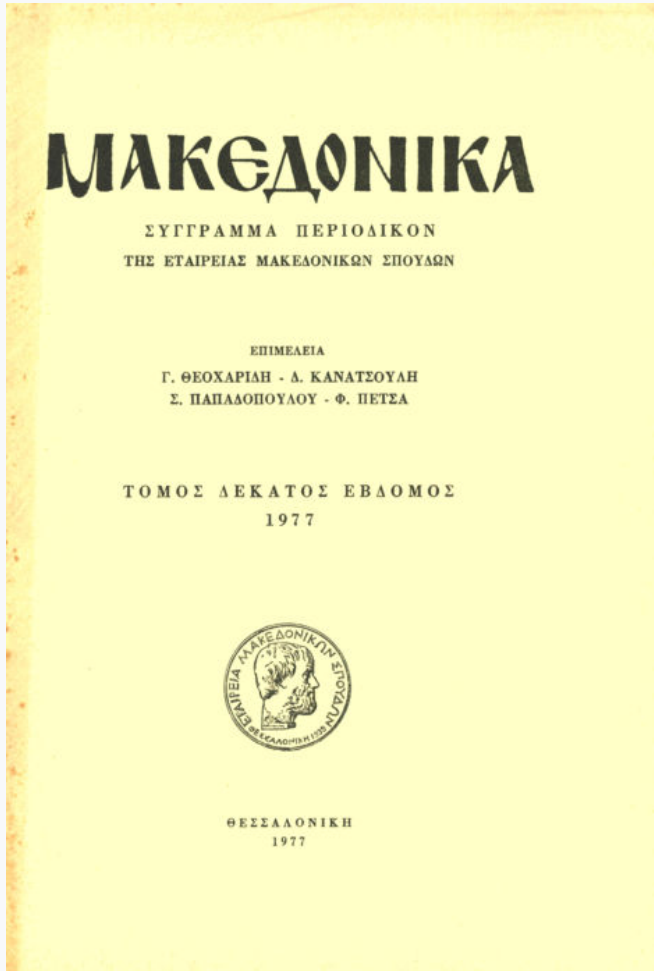

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Καλαμαριά: (Από την ιστορίαν της βυζαντινής Χαλκιδικής)

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.370](https://doi.org/10.12681/makedonika.370)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1977). Καλαμαριά: (Από την ιστορίαν της βυζαντινής Χαλκιδικής). *Μακεδονικά*, 17(1), 259–297.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.370>

Κ Α Λ Α Μ Α Ρ Ι Α

(Από την ιστορίαν τῆς βυζαντινῆς Χαλκιδικῆς)

Διὰ τὴν ἱστορίαν πόλεων καὶ τόπων, οἱ ὅποιοι δὲν εὐρέθησαν, ὅπως τὰ μεγάλα κέντρα, εἰς τὸ προσκῆνιον τῆς Ἱστορίας, δὲν ὑπάρχουν ἢ ὑπάρχουν ἐλάχιστα πληροφορία πηγῶν. Ἡ Χαλκιδικὴ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν δὲν εὐρέθη ποτὲ εἰς τὸ κέντρον μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸ Ἅγιον Ὅρος αὐτῆς μετὰ τὰς Μονὰς του καὶ τὰς πληροφορίας τῶν ἐγγράφων αὐτῶν, δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Χαλκιδικῆς κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν. Τὰ ἐγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους δίδουν βεβαίως πλῆθος πληροφοριῶν, ἀλλὰ αἱ πληροφορίαι αὐταί, ὅταν δὲν εἶναι ὀνόματα προσώπων, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοπωνύμια περιοχῶν τῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου αἱ Μοναὶ εἶχον κτήματα, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν ἔχει ἤδη ἐπιχειρηθῆ μία διοικητικὴ καὶ γεωγραφικὴ μελέτη τῆς Χαλκιδικῆς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους¹. Διὰ ταῦτα, ἐκτὸς τῶν ἀραιῶν φιλολογικῶν πηγῶν, καὶ πᾶν στοιχεῖον τοπικόν, ὅπως ἐπιγραφαί, ἀρχαιολογικὰ εἱρεῖπια, τοπωνύμια, ἐντόπιος λαογραφία καὶ γλῶσσα καὶ ὀτιδήποτε ἄλλο, ἠμποροῦν νὰ συνεισφέρουν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου.

Ἡμεῖς εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν μελέτην θὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἐτυμολογίαν ἑνὸς τοπωνύμιου τῆς Χαλκιδικῆς, παρ' ὅλον ὅτι τὰ τοπωνύμια παρουσιάζουν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν λίαν ὀλισθηρὸν ἔδαφος. Θὰ προσπαθῶμεν, διότι πιστεύομεν ὅτι ἡ ὀρθὴ ἐτυμολόγησις του καὶ ἡ ἐπιτυχὴς τοποθέτησις του εἰς τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ πλαίσια θὰ μᾶς διδάξῃ κάτι ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν τῆς Χαλκιδικῆς, διότι βυζαντινὸν εἶναι, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, τὸ τοπωνύμιον αὐτό. Κατὰ πόσον ἡ ἐτυμολόγησις του εἶναι ὀρθὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ τοποθέτησις του ἐπιτυχὴς, τοῦτο θὰ κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης. Τὸ τοπωνύμιον αὐτὸ εἶναι ἡ «Καλαμαρία» (Καλαμαριά).

1. Ἡ Πύλη Καλαμαρίας τῆς Θεσσαλονίκης

Σήμερον ὀνομάζεται «Καλαμαριά» προσφυγικὸς συνοικισμὸς εἰς τὰ νοτιο-ανατολικά προάστεια τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τοῦ Μικροῦ-Καραμπουρνόου, τοῦ Μικροῦ Ἐμβόλου τῶν Βυζαντινῶν, ὁ ὅποιος ἀποτελεῖ καὶ ἰδιαίτερον

1. Γεωργίου Ἰ. Θεοχαρίδου, Κατεπανίκια τῆς Μακεδονίας. (Συμβολὴ εἰς τὴν διοικητικὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς μετὰ τὴν φραγκοκρατίαν χρόνους). «Μακεδονικόν», Παράρτημα 1, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 1-34.

Δήμον Καλαμαριάς. Πουθενά άλλου δὲν ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα Καλαμαριά. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὅμως καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος ὠνομάζετο «Πόρτα Καλαμαριάς» ἢ πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἡ ὁποία εὐρίσκειτο ἄλλοτε¹ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐξοδὸν ἐκ τῆς πόλεως τῆς μεγάλης λεωφόρου τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς λεγομένης Ἐγνατίας ὁδοῦ².

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ πύλη αὐτῆ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως ὠνομάζετο «Πόρτα Καλαμαριάς» (Πύλη Καλαμαρίας), διότι ὠδήγει εἰς περιοχὴν, κειμένην ἀνατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ φέρουσαν τὸ ὄνομα Καλαμαριά (Καλαμαρία), πολὺ πρὶν νὰ ὑπάρξῃ πρὸς τὰ ἐκεῖ ὁ σημερινὸς ἔξω τῆς πόλεως ὁμώνυμος συνοικισμός. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὠνομάζετο Ληταία Πύλη ἢ πύλη τοῦ δυτικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἡ ὑπάρχουσα ἄλλοτε εἰς τὸ δυτικὸν τέρμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου³, διότι αὐτὴ ὠδήγει εἰς τὸ βορειο-ἀνατολικῶς τῆς πόλεως κείμενον χωριὸν Λητῆ (Ἁϊβάτι, ἐπὶ τουρκοκρατίας)⁴. Ὑπῆρχε λοιπὸν εἰς παλαιοὺς χρόνους περιοχὴ

1. Β. Α. Μυστακίδου, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα. «Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλληγν. Φιλολ. Σύλλογος» 27 (1900) 387. - Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης Βυζαντινοὶ ναοὶ καὶ ἐπιγράμματα αὐτῶν, ΒΖ 10(1901) 23. Τοῦ αὐτοῦ, Zur Vita der Hl. Theodora von Thessalonike, ΒΖ 10 (1901) 146. - Ο. Ταφραλί, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 96. - Τὸ 1903 κατηδαφίσθη τὸ μεταξὺ Εὐαγγελιστρίας καὶ Σιντριβανίου τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους καὶ ἡ Πόρτα-Καλαμαριάς, πλὴν τοῦ νοτίου πύργου αὐτῆς. Τὴν 30ὴν Αὐγούστου 1906 εἶχεν ἀρξήσει ἡ κατεδάφισις τοῦ νοτίου τούτου πύργου τῆς Πόρτας-Καλαμαριάς, τοῦ μόνου ἀπομειναντος ἐξ ὅλου τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Τὸ μέχρι τοῦ Λευκοῦ Πύργου τμήμα εἶχε κατεδαφισθῆ ἤδη τὸ 1873 ἐπὶ Μιδάτ-Πασᾶ. Ἐκ τοῦ πύργου τούτου ἐξήχθησαν 41 ἑλληνικαὶ καὶ 1 λατινικὴ ἐπιγραφή εἰς μαρμαρίνας στήλας, προερχομένας ἐκ τοῦ παναρχαίου νεκροταφείου ἔξωθι τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους. Τὰς ἐπιγραφὰς ἐξέδωκεν ὁ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης κατεσφραγισμένον βιβλίον ἀνοιχθέν. Μικρασιατικὸν Ἡμερολόγιον Ἑλένης Σβωρόνου 1907. Ὁ ἴδιος ἐδημοσίευσεν τὰς ἐπιγραφὰς, καθὼς ἐξήγοντο, εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἀληθεία» τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ Σεπτεμβρίου-Ὀκτωβρίου 1906.

2. Ἡ οὕτω λεγομένη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁδὸς τῆς πόλεως εἶναι ἄγνωστον πῶς ὠνομάζετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ὑπὸ τῶν λογίων ὠνομάζετο: Λεωφόρος. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐλέγετο: Τὸ Φαρδύ=ὁ φαρδὺς δρόμος (τουρκ. Τζαντῆ-Γιόλ). Βλ. Ο. Ταφραλί, Thessalonique au XIVe siècle, Paris 1919, σ. 122, σημ. 2. - Ἄ. Ξυγγόπουλος, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Σειρὰ θεολογικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀριθμ. 2, Θεσσαλονικὴ 1949, σ. 8, σημ. 6. Ἡ μεγάλῃ ρωμαϊκῇ στρατιωτικῇ ὁδῷ Ἐγνατία, ἀπὸ Δυρραχίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, διήρχετο ὀπισθεν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ μῆκος τῶν λιμνῶν Ἁγ. Βασιλείου καὶ Βόλβης, ἀλλ' ἀπέστελλε διακλάδωσιν αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν. Βλ. C. H. I. Makaronas, Via Egnatia and Thessalonike. Studies presented to David Moore Robinson, I. St. Louis 1951, σ. 380-388, ἰδίᾳ σ. 384 κ.ἑ. καὶ σημ. 12.

3. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁδὸς Μιδάτ-Πασᾶ. Ο. Ταφραλί, Topographie κ.λ., σ. 168, σημ. 5.

4. Ο. Ταφραλί, Topographie κ.λ., σ. 106 κ.ἑ. - Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλο-

νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης φέρουσα τὸ ὄνομα Καλαμαρία (Καλαμαριά σήμερον), πολὺ πρὶν ἰδρυθῆ ἐκ τῶν προσφύγων τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς τοῦ 1922 ὁ ἐκεῖ συνοικισμὸς Καλαμαριάς, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ τόπου καὶ ὄχι ὁ τόπος ἐκ τῶν προσφύγων. Περὶ τούτου μᾶς πείθει ἡ πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἡ φέρουσα παλαιόθεν τὸ ὄνομα Πύλη Καλαμαρίας, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὠδήγει εἰς τὴν περιοχὴν, τὴν ὀνομαζομένην Καλαμαρία. Εἰς πόσον ὁμως παλαιοὺς χρόνους ὀνομάζετο Καλαμαρία ἢ περιοχὴ αὐτῆ τῆς δυτικῆς Χαλκιδικῆς καὶ ποία ἦτο αὐτῆ ἀκριβῶς; Αὐτὸ θὰ ἐρευνήσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

2. Ἡ Κασσανδρεωτικὴ Πύλη

Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Καμενιάτου τοῦλάχιστον, μέχρι δηλαδὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνος, ἡ Πύλη Καλαμαρίας τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης εἶχεν ἄλλο ὄνομα. Δὲν ὀνομάζετο Πύλη Καλαμαρίας, ἀλλὰ Κασσανδρεωτικὴ Πύλη¹. Διὰ Κασσανδρεωτικῆ; Προφανῶς, διότι ὠδήγει εἰς τὴν Κασσάνδρειαν τῆς Χαλκιδικῆς. Ἡ ἴδια ὁμως πύλη μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου ὀνομάζετο, ὅπως εἶδαμε, Πύλη Καλαμαρίας, ὡς ὀδηγοῦσα εἰς τὴν Καλαμαρίαν. Ἐκ τούτων πρέπει νὰ ἐξαχθοῦν τὰ ἑξῆς ἀναγκαῖα συμπεράσματα: α) Ὅτι ἡ μετονομασία τῆς πύλης ἀπὸ Κασσανδρεωτικῆ εἰς Καλαμαρίας πρέπει νὰ ἐγένετο μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου, ἀφοῦ ὁ Καμενιάτης τὸ 904 ὀνομάζει τὴν πύλην αὐτὴν, ὅπως εἶπαμε, ἀκόμη Κασσανδρεωτικὴν καὶ δὲν γνωρίζει τὴν ὀνομασίαν Καλαμαρίας. β) Ὅτι ἡ ἔξω τῆς πύλης αὐτῆς περιοχὴ νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεσσαλονικέως Καμενιάτου δὲν ὀνομάζετο ἀκόμη Καλαμαρία, ἀφοῦ ἡ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὀδηγοῦσα πύλη τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους διετῆρει ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καμενιάτου τὸ παλαιὸν τῆς ὄνομα Κασσανδρεωτικῆ. Καὶ γ) ὅτι μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου συνέβη κάτι, ἔνεκα τοῦ ὁποῖου ἡ ἔξω τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς Θεσσαλονίκης περιοχὴ πρὸς τὴν Κασσάνδρειαν τῆς Χαλκιδικῆς ὀνομάσθη Καλαμαρία καὶ διὰ τούτου

νίκης Βυζαντικοὶ ναοὶ κ.λ., BZ 10 (1901) 23. - Τὴν θέσιν καὶ ὀνομασίαν ταύτης παρανοεῖ ὁ Th. Tafel, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. 102 καὶ 107.

1. Κασσανδρεωτικὴ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα: Acta St. Demetrii martyris. Migne, P. Gr. 116, 1305. Κασσανδρεωτικὴ κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα: Βίος Ἁγίας Θεοδώρας: Ed. E. Kurtz, Des Klerikers Gregorius Bericht über Leben, Wundertaten und Translation der Hl. Theodora von Thessalonich. Mémoires de l'Académie Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg, VIIIe série, Classe historico-philologique VI, Nr. I, St. Pétersbourg 1902, κεφ. 9, σ. 5. - Πρβλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zur Vita der Hl. Theodora κ.λ., BZ 10 (1901) 146. Κασσανδρεωτικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτου: Καμενιάτης, Βόνν. σ. 529. Βλ. καὶ Ο. Ταφελί, Topographie κ.λ., σ. 96, σιμ. 1. - Th. Tafel, De Thessalonica κ.λ., σ. 99.

ἡ ἐν λόγῳ πύλη ἠλλάξεν ὄνομα ἀπὸ Κασσανδρεωτικῆ εἰς Καλαμαρίας. Τί ἦτο τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνέβη καὶ πότε συνέβη, θὰ ἐξετάσωμεν ἀμέσως.

3. Τὸ κατεπανίκιον Καλαμαρίας

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ κατ' ἀρχὰς ρωμαϊκὴ διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ὑπέστη πολλὰς καὶ βαθεῖας μεταβολὰς κατὰ τὴν μακρὰν ἐξέλιξιν τῆς ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Κράτους ἀπὸ τῶν πρώτων μεταρρυθμίσεων τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τοῦ 14ου αἰῶνος, ὁπότε ἄρχονται αἱ τουρκικαὶ κατακτήσεις. Ἡ σπουδαιότερα ἐκ τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν εἶναι ἡ ἐμφάνισις τῶν «θεμάτων» εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ἀρχικῶς ἐνιαίου Ρωμαϊκοῦ Κράτους, τὸ ἐξελιχθὲν εἰς Ἑλληνικὴν Χριστιανικὴν Μεσαιωνικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὴν συντόμως ὀνομαζομένην Βυζαντινὴν¹. Τὸ «θέμα», τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐστάθμευεν εἰς αὐτό, ἦτο διοικητικὴ διαίρεσις τῆς γεωγραφικῆς ἐκτάσεως τοῦ Κράτους, διατελοῦσα ὑπὸ τὴν διοίκησιν στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος συνήγωνε στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν συνάμα ἐξουσίαν, καὶ ἔχουσα ἐγκατεστημένους γεωργικῶς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ στρατιωτικὸν σῶμα στρατιώτας. Ὑποδιηρεῖτο δὲ ἡ ἕκτασις τοῦ Θέματος ἀκριβῶς ὅπως ὑποδιηρεῖτο τὸ στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐστάθμευεν εἰς τὴν ἕκτασιν αὐτήν. Πρῶτον δηλαδὴ εἰς «τούρμας», ἐκάστη τῶν ὁποίων διετέλει ὑπὸ τουρμάρχη. Ἐκάστη «τούρμα» ὑποδιηρεῖτο εἰς «δρουγγούς», ἕκαστος τῶν ὁποίων διετέλει ὑπὸ δρουγγάριον. Τέλος δὲ ἕκαστος «δρουγγος» ὑποδιηρεῖτο εἰς «βάνδα», διοικούμενα ὑπὸ κομήτων². Δύο ἢ τρία Θέματα ἠμποροῦσαν νὰ συνε-

1. Ἡ βιβλιογραφία περὶ τῶν βυζαντινῶν Θεμάτων εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη. Περιριζόμεθα εἰς ὀλίγα γενικώτερα ἔργα: Σκιαγράφησιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (309 μ.Χ.) μέχρι τῶν τελευταίων πληροφοριῶν τῶν πηγῶν (1351 μ.Χ.), βλέπε εἰς Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται IV: Τὸ Βολερόν, Θεσσαλονίκη 1937/9, σ. 100 κ.έ. - Τὰς κατὰ στάδια διατυπωθείσας ἀποφάσεις καὶ θεωρίας τῶν ἔρευνητῶν περὶ τῆς δημιουργίας τῶν Θεμάτων ἐκθέτει κατὰ τρόπον ἐποπτικὸν ὁ J. K a r a y a n n o p o u l o s, Contribution au problème des «Thèmes» byzantins, «L'Hellénisme Contemporain», 2e série, tome X, Athènes 1956, σ. 459-462. Τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας ἀναπτύσσει Ὁ Ἰ δ ῖ ο ς, Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung (= Byzantinisches Archiv 10), München 1959, σ. 89-94. - A. P e r t u s i, La formation des thèmes byzantins, Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten-Kongress, München 1958. G. O s t r o g o r s k y, La formation des thèmes byzantins. Korreferat zu A. Pertusi. Berichte zum XI. Intern. Byzantinisten-Kongress, VII: Korreferate, München 1958, σ. 1-8.

2. Περὶ τούτων βλ. Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται V: Σύμμεικτα, Θεσσαλονίκη 1937/9, σ. 536 κ.έ.: Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς θεματικῆς διαιρέσεως τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν θεματικῶν ἀρχόντων. Κυρία πηγή: Λέοντος, Τακτικά, Διάτ. Δ': M i g n e, P. Gr. 107, 697 κ.έ. Πρβλ. A. D a i n, Sylloge tacticorum, Paris 1938, (Les Belles Lettres), 35, 1 κ.έ., σ. 55/8. - L. B r é h i e r, Les institutions de l'empire

νωθούν μονίμως ή προσωρινώς εις μεγαλυτέραν διοικητικήν ενότητα, όνομαζομένην «κατεπανίκιον», τὸ όποιον έτέλει υπό άρχοντα άνωτερον του στρατηγού, όνομαζόμενον δοϋκα ή κατεπάνω¹.

Περί τὰ τέλη όμως του 12ου αιώνας, ιδίως μετά την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων τὸ 1204, έπήλθε σημαντική διοικητική μεταρρύθμισις, ή όποία ήρχισε λίαν πιθανώς ήδη επί Κομνηνών και ή όποία πρέπει νά άποδοθη εις τὸν πρώτον εξ αυτών, τὸν 'Αλέξιον Α' (1081-1118), ή εις ένα εκ των άμέσων διαδόχων αυτού, τὸν 'Ιωάννην Β' (1118-1143) ή τὸν Μανουήλ Α' (1143-1180), άλλ' έπεκράτησε και εξηπλώθη εις όλον τὸ Κράτος ιδίως μετά τὸ 1204. Μετά την μεταρρύθμισιν ταύτην ὁ όρος «κατεπανίκιον», ὁ όποιος προηγουμένος εδήλωνε τὸ μέγα Θέμα, τὸ υπαγόμενον εις «κατεπάνω», εις διοικητικὸν δηλαδὴ άρχοντα ερχόμενον εις τήν ιεραρχικὴν κλίμακα άμέσως μετά τὸν «δοϋκα» (δοϋξ-κατεπάνω-στρατηγός), εμφανίζεται με την σημασίαν του «βάνδου», μιᾶς εκ των μικροτέρων δηλαδὴ υποδιαιρέσεων του Θέματος. Οϋτως ή μεγίστη διοικητικὴ μονάς εμφανίζεται ὡς ή ελαχίστη. Ὁ δὲ «κατεπάνω» εκπίπτει εις ισοδύναμον κόμητος ή τοποτηρητοϋ άπλοϋ βάνδου, τοποθετούμενος εις τήν ιεραρχίαν ὄχι μόνον μετά τὸν στρατηγόν, άλλὰ πολλὰς φοράς και μετά τούς «πράκτορας» άκόμη². Τοιουτοτρόπως ὁ άλλοτε μέγιστος διοικητικὸς άρχων εμφανίζεται τώρα ὡς ὁ ελάχιστος.

Τοιουτοτρόπως, μετά την άναγκαστικὴν αὐτὴν σύντομον επανάληψιν γνωστών πραγμάτων, εφθάσαμεν εις τήν σημασίαν του όρου «κατεπανίκιον» διὰ τούς μετά την άλωσιν του 1204 χρόνους. Τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης³ κατὰ

byzantin, Le monde byzantin 32bis, Paris 1949, σ 352-366: Le régime militaire des thèmes, ίδια σ. 361.

1. Βλ. Σ τ. Π. Κυριακίδου, Παρατηρήσεις επί της εξέλιξεως κ.λ., έ.ά., σ. 278 και 284. Περί της λέξεως «κατεπάνω» βλ. και Α. Ν. Jannaris, Κατεπάνω-Capitano-Capitain, BZ 10 (1901) 204. - T. Wasilewski, Les titres de duc, de catépan et de pronocétes dans l'empire byzantin du IXe jusqu' au XIIIe siècle. Actes du XIIe Congrès Internat. d'Études Byzant., II, Beograd 1964, σ. 233-239.

2. Βλ. Σ τ. Π. Κυριακίδου, Παρατηρήσεις επί της εξέλιξεως κ.λ., έ.ά., σ. 287. Περί τοιούτων κατεπανικίων ισοδυνάμων πρός μικρά βάνδα βλ. Τοϋ αὐτοϋ, Θεσσαλονίκια Μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 35 (Επίμετρον). Ὅλιγα άκατατόπιστα λέγει ὁ O. T a f r a l i, Thessalonique au XIVe siècle, σ. 52 και σμμ. 1, σ. 57. Δοϋξ-Κατεπάνω-Στρατηγός: Χρυσόβ. Κων/τίνου Γ' Δοϋκα του 1060 (Act. Laura 28, 74), Μιχαήλ Ζ' Δοϋκα του 1074 (Act. Laura 30, 28), Νικηφόρου Β' του Βοτανιάτου του 1079 (Act. Laura 31, 45 και 59) και άλλα πολλά. 'Ενθ εις τὸ χρυσόβ. 'Αλεξίου Γ' του 'Αγγέλου του 1199 (Act. Chil. 5, 59/60) ή ιεραρχικὴ σειρά μεταβάλλεται εις: Δοϋξ-Στρατηγός-Κατεπάνω και ὄχι πλέον Δοϋξ-Κατεπάνω-Στρατηγός. Μετά τούς πράκτορας οί κατεπάνω ήδη τὸ 1181: ... τῶν πραιτόρων και πραιτόρων και κατεπάνω. C. E. Zachariae von Lingenthal, Jus graeco-romanum, τόμ. 3, σ. 500.

3. Περί της διοικητικῆς ιστορίας του Θέματος Θεσσαλονίκης βλ. Σ τ. Π. Κυρια-

Σχέδ. 1. Τὰ ὅρια τοῦ κατεπα...

τον Καλαμαρίας, ἀριθ. 1

τούς χρόνους τούτους περιελάμβανε, λίαν πιθανώς, δέκα κατεπανίκια¹, ἐν ἑκ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον τὴν μελέτην αὐτὴν «κατεπανίκιον Καλαμαρίας». Τούτου τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν ἡμποροῦμε νὰ καθορίσωμεν βάσει τῶν πληροφοριῶν τῶν ἐγγράφων τῶν Μονῶν τοῦ Ἄθω, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν θέσιν τῶν κτημάτων αὐτῶν.

Οὕτω κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Καλαμαρία ὠνομάζετο ἡ νοτιο-ανατολικῶς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ πρὸς τὴν Χαλκιδικὴν ἐκτεινομένη περισχὴ, ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ἔξωθι τῆς πόλεως καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς κειμένου ὄρους Χορτιάτου² μέχρι τοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου Κασ-

κί δ ο υ, Θεσσαλ. Μελετήματα, σ. 18 κ.έ. Τοῦ ἁ ὑ τ ο ὦ, Βυζαντ. Μελέται IV: Τὸ Βολερόν, σ. 141 κ.έ. Περισσότερα ὁ P. L e m e r l e, Philipres et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, σ. 129, ἰδίως σ. 151 κ.έ. καὶ 221 κ.έ.

1. Ἐκ τούτων ὁκτῶ ἀναφέρονται ρητῶς εἰς τὰς πηγὰς καὶ εἶναι: 1. Καλαμαρίας. 2. Ἐρμηλείας. 3. Ἄκρους ἢ Ἱερισσοῦ (ἢ Ἀραβενικεΐας). 4. Κασσανδρείας. 5. Ἄπρου ἢ Ἄπρωσ (ἢ Λογγοῦ). 6. Στρυμόνος. 7. Ρεντίνας. 8. Κατεπανίκιον ἢ Ἀρχοντία Στεφανιανῶν. Δύο δὲ τεκμαρτὰ διαφαίνονται εἰς τὰς πηγὰς καὶ εἶναι: 1. Λαγκαδὰ. 2. Παραβάρδουρος. Κατὰ τὰ Τακτικά ὁμως τοῦ Λέοντος ΣΤ' αἱ τοῦρμαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ὁ στρατός τοῦ Θέματος, δέον νὰ εἶναι τρεῖς (ἀριστερά, μέση καὶ δεξιὰ): Διάτ. Δ' παράγρ. μδ' (M i g n e, P. Gr. 107, 708). Ἡ δὲ τοῦρμα ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν δροῦγγων, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν βάνδων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπετελεῖτο ὁ δροῦγγος, δὲν ἀναφέρεται καὶ φαίνεται ὅτι ἦτο σκοπίμως ἀκαθόριστος: Τακτικά, αὐτόθι, παράγρ. μβ'. (Βλ. καὶ Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Πατριάρχῆσις ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 275. - A. D a i n, Leonis VI Sapientis problemata, Paris 1935. Les Belles Lettres, σ. 13: Λόγος Α', 1: *Τίς ἡ αἰτία δι' ἣν οὐ χορῆ πάντα τὰ τάγματα ἴσα ἐπιτηδεύειν ποιεῖν;* Ἴνα μὴ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βάνδων εὐαριθμητός ὁ στρατός τοῖς ἔχθροις γένηται). Ἐπομένως ὑπολογιζομένους εἰς δύο κατ' ἐλάχιστον τὸν βάνδων ἐνὸς δροῦγγου, θὰ ἔπρεπεν οἱ ἑννέα δροῦγγοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὰς τρεῖς τοῦρμας τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης, νὰ περιέχουν δέκα ὁκτῶ κατ' ἐλάχιστον βάνδα. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν βάνδων ἐσχηματίσθησαν τὰ κατεπανίκια, θὰ ἔπρεπε δέκα ὁκτῶ κατεπανίκια νὰ ἀποτελοῦν τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης. Ἐκ τούτων εὐρίσκωμεν μόνον δέκα. Πρέπει ὁμως ἴσως νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐμφανίζεται κολοβωμένον κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Βεροίας, ἡ ὁποία ἀνακτηθεῖσα τὸ 1001 ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς, ὡς καὶ ἡ τοιαύτη τῶν Σερβίων καὶ ἡ τῶν Βαρβαριστῶν καὶ τοῦ Μελενίκου, ἀνήχθησαν ὑπὸ τοῦ Βασιλεῖος Β' εἰς ἴδια Θέματα, ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης. Βλ. Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντ. Μελέται IV: Τὸ Βολερόν, σ. 156/7, ἔθθα καὶ ἡ ἀναγραφή τῶν σχετικῶν πηγῶν. Βλ. ἐναῦθα Σχδδ. 1, σ. 264-265.

2. Τοῦτο, διότι τὰ βορειότερα τοπωνύμια τοῦ κατεπανικίου, τὰ ὁποῖα ἡμποροῦν νὰ ταυτισθοῦν μετὰ πολλῆς πιθανότητος πρὸς σημερινὰς τοποθεσίας καὶ χωρία, ἀκολουθοῦν μίαν γραμμὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν προθύρων τῆς πόλεως καὶ βαίνουσαν παραλλήλως καὶ πλησίον τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Χορτιάτη. Ταῦτα εἶναι: 1. Τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Δοχειαρίου «τοῦ Ρωσαίου» = σημερινὸν Ρούσιον ἢ Νέον Ρύσιον, ἔξωθι τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης καὶ ὀλίγον πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στρατιωτικοῦ ἀεροδρομίου αὐτῆς. (Παλαιὸν ὄνομα: Πουρνάρ-Τσιφλίκ. Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000. Φύλ. Carta Gr. Thessalonike (Kerkine-Pogotia). Τετρ. RK. Εἰς τὴν Α' ἐκδ. τοῦ Φύλ. Ἐπανομῆ 1:100.000: Νέον Ρύσιον. Εἰς τὴν Α' ἐκδ. τοῦ Φύλ. Θεσσαλονίκη 1:100.000: Ἄγιος Κωνσταντῖνος). Τὸ μετόχιον «τοῦ Ρωσαίου» ἔκειτο εἰς τὸν «Διαβολόκαμπον» καὶ ὁ Διαβολόκαμπος ἐν τῇ

σάνδρας¹ και από της δυτικής παραλίας της Χαλκιδικής εις τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον μέχρι τοῦ ρεύματος Βατόνια (ἀρχαῖος Ὀλύμπιος), τοῦ ἐκβάλλοντος εἰς τὸν Τορωναῖον ἢ Σιγγιτικὸν κόλπον παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Ἁγίου Μάμας και ὀλίγον ἀνατολικώτερον αὐτοῦ². Ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἐγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁθω ἀπὸ τοῦ 1300 ὡς κατεπανίκιον³, ὡς μικρὰ δηλαδὴ διοικητικὴ ὑποδιαίρεσις τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης, ἐκτάσεως ἐνὸς παλαιότερου βάνδου, χωρὶς τὸ ἔτος τοῦτο νὰ εἶναι, λίαν πιθανῶς, και τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, μέχρι τοῦ 1341, τοῦ ἔτους τῆς τελευταίας, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, μνείας αὐτοῦ εἰς τὰς πηγὰς ὡς κατεπανικίου⁴. Ἡ ἰδρυσις αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῆ μετὰ τινος πιθανότητος μεταξὺ τῆς λήξεως τῆς φραγκοκρατίας εἰς τὴν Μακεδονίαν (1224) και τῆς

κατεπανικίῳ Καλαμαρίας: Κτενᾶ, Χρυσ. Nr. 1, 7 και 7, 21 (Χριστοφ. Κτενᾶ, Ἀρχιμανδρίτου, Χρυσόβουλλοι λόγοι τῆς ἐν Ἁθῶν ἱερᾶς, βασιλικῆς και πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου, «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 4, 1927, 286 και 298). - 2. Τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Ξενοφῶντος «Πάλιρον»=σημερινὸς συνοικισμὸς Παλιούρι. (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000 Φύλ. Carta Gr. Thessalonike. Τετρ. RP.). Actes de Xénophon. Βυζαντινὰ Χρονικὰ 10 (1903). Παράρτημα 1, σ. 64. - 3. Τὸ χωρίον «Πινασῶνος»=ἡ σημερινὴ Πισιόνα, χωρίον κείμενον ὀλίγον βορειοδυτικώτερον τῶν Βασιλικῶν. (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:75.000. Φύλ. Ἐπανωμῆ-Καραμπουρνου 40ο, 41ο). Ὁ Πινασῶν (Πίνσων ἢ Πίσσων) ἐκεῖτο παρὰ τὰ Βασιλικά ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας. D ö l g e r Prakt. A. 403, 404, 406. (F. r. D ö l g e r, Sechs byzantinische Praktika des 14. Jahrhunderts für das Athoskloster Iberon, München 1949, σ. 51).

1. Ἡ χερσονήσος τῆς Κασσάνδρας ἀποτελεῖ χωριστὸν «κατεπανικίον Κασσανδρείας» με βορειότερον τοπωνύμιον τὸν Ἁγιον Παῦλον, ὁ ὁποῖος ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὸν κόλπον και τὸ ἀκροτήριον παρὰ τὴν σημερινὴν Νέαν Φώκαιαν. (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000 Φύλ. Ἐπανωμῆ). Κατεπανικίον Κασσανδρείας: Actes Esphigmenou Nr. 11, σ. 27. Τὸ κατεπανικίον ἐξετείνεται μέχρι τοῦ λαμποῦ τῆς χερσονήσου, διότι τὸ ἀμέσως μετὰ τὸν Ἁγιον Παῦλον κείμενον χωρίον Ἁγιος Μάμας ἀνήκεν εἰς τὸ κατεπανικίον Καλαμαρίας. Οὔτω: Γ ο ὄ δ α, Βατοπ. Νο 15, 14. (Μ ι χ. Γ ο ὄ δ α, Βυζαντινὰ ἐγγραφα τῆς ἐν Ἁθῶν ἱερᾶς μονῆς Βατοπεδίου, «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 4, 1927, σ. 239. - Κ τ ε ν ᾶ, Χρυσ. Νο 7, 26, ἔ.α., σ. 199).

2. Τοῦτο, διότι τὸ μετόχιον τῆς μονῆς Ξενοφῶντος «Στόμιον» κεῖται ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας: Act. Χέν. 2, 17 - 3, 8 - 6, 43 - 7, 10 - 8, 55 - 11, 12. (Actes Xénophon, σ. 30, 33, 44, 50, 62, 71). Εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐσώζετο τοπωνύμιον «Στόμι», ὡς ὄνομα γνωστῆς θέσεως κειμένης ἐν τέταρτον τῆς ὄρας ἀνατολικώτερον τοῦ σημερινοῦ ρεύματος Βατόνια. Βλ. Ν ι κ. Θ. Σ χ ι ν ᾶ, Ὀδοπορικὰ σημεῖοις Μακεδονίας, Ἠπειροῦ, Νέας Ὀροθετικῆς Γραμμῆς και Θεσσαλίας, Ἐν Ἀθήναις 1886/7, Τευχ. Γ, σ. 541.

3. Act. Χέν. 3, 8 (1300) - 6, 43 (1318) - 7, 10 (1320). κ.ᾶ. (Actes Xénophon, ἔ.α., σ. 30, 33, 44). Βλ. ἐνταῦθα και σημ. 2 τῆς σ. 270.

4. D ö l g e r, Prakt. V, 305 (1341). (F. r. D ö l g e r, Sechs byzantin. Praktika κ.λ., σ. 89). Και μετὰ τὸ 1341 ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Καλαμαρία ὡς ἀπλοῦν τοπωνύμιον, ἀλλ' ὄχι πλέον ὡς «κατεπανικίον Καλαμαρίας». Π.χ. Act. Chil. 149, 8 (1365). (Actes Chilandar. Βυζαντινὰ Χρονικὰ 17, 1911, Παράρτημα I, σ. 314). D ö l g e r, Schatzk. Nr. 63, 2 (1409). (F. r. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. Textband, München 1948, σ. 174).

πρώτης εμφάνισέως αὐτοῦ ὡς κατεπανικίου τὸ 1300. Τὸ ὅτι συναντᾶται τὸ ὄνομα Καλαμαρία ἤδη τὸ 1083¹ ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ὑπαρξιν καὶ βάνδου Καλαμαρίας. Τὸ κατεπανίκιον πρέπει νὰ ἐπέζησε καὶ πέραν τοῦ 1341, πιθανῶς δὲ μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων (1430)². Τὸ δὲ ἄπλοῦν τοπωνύμιον πλέον Καλαμαρία συναντᾶται εἰς πατριαρχικά ἐγγραφα καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας³, διατηρηθὲν, ὅπως εἶπαμε, μέχρις ἡμῶν ὡς ὀνομασία πολὺ μικροτέρας περιοχῆς εἰς τὰ νοτιο-ανατολικά πρόθυρα τῆς Θεσσαλονίκης.

Τοιοῦτοτρόπως ἐγνωρίσαμεν τὴν περιοχὴν, ἣ ὁποία ἐλέγετο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Καλαμαρία, ἀπὸ τοῦ Χορτιάτου δηλαδὴ μέχρι τοῦ λαίμου τῆς Κασσάνδρας καὶ ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς μέχρι τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, καὶ ἐμάθομεν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἀπὸ διοικητικῆς ἀπόψεως: Κατ' ἀρχὰς ἄπλοῦν βάνδον (1083), ἔπειτα κατεπανίκιον (1300), ἐπὶ τουρκοκρατίας ἄπλοῦν τοπωνύμιον καὶ σήμερον μικρὰ περιοχὴ προσφυγικῆς συνοικισμοῦ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Θεσσαλονίκης. Ἄκομῃ ὅμως δὲν ἐμάθομεν τί σημαίνει Καλαμαρία, ποία εἶναι δηλαδὴ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία. Ἄς ἰδοῦμε ὅμως πρῶτα τί ἔχει λεχθῆ μέχρι σήμερον περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῆς.

4. Παλαιότεραι ἐτυμολογήσεις

Θὰ ἀναφέρωμεν πρῶτον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πράγματος μίαν παλαιότεραν σλαβικὴν ἐντυπωσιακὴν ἐτυμολόγησιν, ἣ ὁποία βεβαίως εὐκόλως κατερρίφθη. Εἰς τὰς ἀρχὰς δηλαδὴ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἤγειρε θόρυβον ἡ γνώμη τοῦ διαπρεποῦς ἱστορικοῦ καὶ πρῶην πρωθυπουργοῦ τῆς Σερβίας Στόγιαν Νοβάκοβιτς περὶ τοῦ σλαβικοῦ ἐτύμου τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία.

1. Act. Xén. I, 222 (1083): ἐν τῷ θέματι (sic) Καλαμαρίας μετόχιον τὸ λεγόμενον τοῦ Χαρτοφύλακος... (Actes Xénophon, ἔ.ἀ., σ. 25).

2. Ὀλίγον ἐνωρίτερον ἴσως. Τοῦτο, διότι εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Σ. Κουγέα δημοσιευθὲν Σημειωματῆριον ἀγνώστου ὑπαλλήλου τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, γραφῆν ἐν μέρει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν μέρει ἐν Θεσσαλονικῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1419-1438 (S. K u g e a s, Notizen eines Beamten der Metropolis in Thessalonike. BZ 23, 1914-1920, σ. 143-163) λέγεται (σ. 148 ἀριθμ. 49): *ἡ μὲν ἰωνία ἐν ἰνδ. ἐ. η, ζ, ῥ, λ' ον (= 1422) ἔτους ἡμέρα Σαββάτω ὁρισμῶ τοῦ δυσσεβοῦς Ἀμοράτη τοῦ αἰθέτου τῶν Τούρκων ἀπεκλείσθη ἡ Θεσσαλονίκη διὰ τοῦ Μπαράκου (;) τοῦ Βρανώος (;) καὶ ἠχμαλωτίσθη καὶ ἅπανα ἡ Κ α λ α μ α ρ ί α.*

3. Π.χ. εἰς τὸ Βεβαιωτικὸν τοῦ πατριάρχου Ἰερεμίου τοῦ Γ' τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν μονὴν Ἰβήρων τοῦ ἔτους 1529/30. D ö l g e r, Schatzk. Nr. 86,7. (Fr. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern κ.λ., σ. 231). Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1695 μέχρι τοῦ 1824 συχνὰ εἰς τὰ νεωστὶ ἐν ἐλληνικῇ μεταφράσει ἐκδοθέντα τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ Ἀρχιεπίου Θεσσαλονίκης. Βλ. Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α : Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης 1695-1912. Ἐπιμελεία Ἰ ω ἄ ν ν. Κ. Β ἄ σ δ ρ α β ἔ λ λ η. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 13, Θεσσαλονικῇ 1952, σ. 6 καὶ σ. 480.

Εἰς μίαν δηλαδὴ ὄραϊαν μονογραφίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Τσάριτσα Μάρα», δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Λέτοπις Μάτιτσε Σέρπσκε» (=Χρονικὸν Σερβικῶν Πηγῶν), ἀναδημοσιευθεῖσαν δὲ εἰς τὰ «Μπάλκανσκα Πίτανια» (=Βαλκανικὰ Προβλήματα)¹, οὗτος, ἀφοῦ ἐξιστόρησεν τὴν μυθιστορηματικὴν ζωὴν τῆς βασιλίδος Μάρας, θυγατρὸς τοῦ Δεσπότη τοῦ Σερβίας Γεωργίου Βράνκοβιτς καὶ συζύγου τοῦ Τούρκου Σουλτάνου Μουράτ τοῦ Β'², ἐπίστη τὴν προσοχὴν ἐπὶ σημειώματος ἐν τοῖς «Σερβικοῖς Χρονικοῖς», ἔχοντας κατὰ τὴν τελευταίαν ἔκδοσιν τοῦ Στογιάνοβιτς ὡς ἐξῆς: «Καὶ ἐζήτησεν ἡ Μάρα παρὰ τοῦ Μουράτ τόπον παρὰ τὴν Θεσσαλονικίην ὡς πρόνοιαν τῶν μονῶν καὶ ἐδόθη· καὶ μέχρι σήμερον κατέχεται παρὰ τῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν καὶ ἐξ αὐτοῦ πορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν»³. Ἀνέφερε κατόπιν ὁ Νοβάκοβιτς τὰς ἀγιορειτικὰς παραδόσεις περὶ τῆς Καλῆς-Μάρας, τῆς δωρεᾶς κτημάτων ὑπ' αὐτῆς εἰς τὰς Μονὰς Χελανδαρίου καὶ Ἁγίου Παύλου καὶ ἐξέφραζε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ὄνομα Καλαμαρία τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς Τσάριτσας Μάρας, τῆς γνωστῆς ὡς Καλῆς-Μάρας⁴.

1. Βλ. St. Novaković, Čariša Mara. Istorijske crte iz XV. veka. Letopis matice Srpske CLXXIV, Novi Sad - Neusatz 1893, 1-35. - Τοῦ αὐτοῦ, Balkanska Pitanja, Beograd 1906, 191-230.

2. Περί ταύτης ἐδημοσίευσεν ὄραϊαν μελέτην ὁ F. B a b i n g e r, Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sophia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459), BZ 44 (1951) 11-20. (Festschrift Franz Dölger zum 60. Geburtstag gewidmet). Αὐτόθι ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία καὶ πλοῦσια ἀναγραφὴ ὀθωμανικῶν πηγῶν.

3. Βλ. L. J. S t o j a n o v i ć, Stari srpski rodoslovi i letopisi (=Παλαιαὶ σερβικαὶ γενεαλογίαι καὶ χρονικά), Beograd 1927, σ. 228. Τὸ σημεῖωμα τοῦτο καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει, διότι, ὡς ἀποδεικνύει μικρὰ ἔρευνα εἰς τὰ «Σερβικὰ Χρονικά», ἐν μόνον Χρονικῶν (letopis) δίδει τὴν πληροφορίαν ταύτην, τὸ γνωστὸν ὡς «Χρονικὸν τοῦ Βέρκοβιτς». Ἀλλὰ τὸ Χρονικὸν τοῦτο εἶναι ἀντίγραφον, γενόμενον ὑπὸ τοῦ Βέρκοβιτς μεσοῦτος τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐνὸς πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης αὐτοῦ Στογιάνοβιτς (ἐ.ά., σ. LI), δὲν δύναται διὰ γλωσσικούς λόγους νὰ ἀναθῆ εἰς ἐποχὴν ἀρχαιότεραν τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἡ μοναδικὴ λοιπὸν αὐτῆ πληροφορία ἐμφανίζεται διακόσια ἐξήκοντα τρία περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίδος Μάρας. (Ἡ Μάρα ἀπέθανεν εἰς Ἔξιοβα, σημερινὴν δηλαδὴ Μανροθάλασσαν Νιγρὴν, τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1487 καὶ ἐτάφη εἰς τὴν Μονὴν Εἰκοσιφοίνισσης τοῦ Παγγαίου. Βλ. F. B a b i n g e r, ἐ.ά., σ. 13). Πρόκειται λοιπὸν περὶ παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία, γεννηθείσης, λίαν πιθανῶς εἰς σλαβικούς, τὴν ἀνάμνησιν τῆς Μάρας ζωηρῶς διατηροῦντας, μοναχικούς κύκλους καὶ ἐξυπηρετούσης σκοπὸν τινα. Ἐκ τῶν κύκλων τούτων προφανῶς καὶ ἐκ τοῦ P. U s p e n s k i j, Istorija Aθona, čast III, otdeljenje vtoroe, ἐκδοθέντος ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ P. S y r k u, Πετροῦπολις 1902, γνωρίζει τὴν παράδοσιν αὐτὴν καὶ ὁ ἡμέτερος Γε.ρ. Σ μ υ ρ ν ά κ η ς, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, σ. 606, καὶ ἀναφέρει αὐτὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου, ἣ ὁποία μονὴ εἶχε καὶ αὐτὴ μετόχιον εἰς τὴν Καλαμαρίαν καὶ εὐηργετήθη πολὺ ὑπὸ τοῦ Οἴκου τῶν Βράνκοβιτς καὶ ὑπὸ ἄλλων Σλάβων Δεσποτῶν. Περί τούτου βλ. Γε.ρ. Σ μ υ ρ ν ά κ η ς, ἐ.ά., σ. 603.

4. St. Novaković, εἰς Balkanska Pitanja, Beograd 1906, σ. 223-224.

Τὸν Νοβάκοβιτς ἤλεγξαν πολλοί, εὐρόντες εἰς ἔγγραφα προγενέστερα τῆς Τσάριτσας Μάρας τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία¹. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐγγράφων τῶν Μονῶν τοῦ Ἁθῶ ὑπάρχει πληθὺς καὶ ἑλληνικῶν τοιούτων, ἀπάντων προγενεστέρων τῆς Τσάριτσας Μάρας, τὰ ὁποῖα ἀναφέρουν τὴν Καλαμαρία². Εἶναι λοιπὸν τελείως ἐσφαλμένη ἡ ἐτυμολόγησις τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία ἐκ τῆς Καλῆς-Μάρας, δηλαδὴ τῆς Τσάριτσας Μάρας Βράνκοβιτς.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὁ ἡμέτερος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου συνέλεξεν εἰς τὴν Χαλκιδικὴν εἰς πολὺ νεωτέρους χρόνους (1894) ἀτελῆ παράδοσιν περὶ ἀγαθῆς βασιλίσσης Καλῆς-Μάρας, μονασίας δῆθεν εἰς τι μοναστήριον εἰς τὴν Καλαμαρίαν³. Εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιβιώσεως τοῦ αἰτιολογικοῦ μύθου τῆς δωρεᾶς τῆς Τσάριτσας Μάρας.

Ἐπὶ τῆς βεβαίως καὶ ἄλλῃ, πολὺ παλαιότερα τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ἑλληνίς βασιλὶς Καλῆ-Μαρία, ἀδελφὴ τῆς αὐτοκρατεῖρας Θεοδώρας,

1. Πρῶτος ὁ Κ. J i r e c e k εἰς Archiv für slavische Philologie, hrg. von V. J a g i c τὸμ. 17 (1895), σ. 267, σημ. 1. Κατόπιν ὁ Ρ. U s r e n s k i j, Istorija Aθona, ἑ.ἀ., σ. 136, εὐρόν τὸ ὄνομα Καλαμαρία εἰς ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1298. Ταῦτα εἶχεν ὑπ' ὄψει ἀσφαλῶς ὁ ἡμέτερος Γε.ρ. Σ μ υ ρ ν ἄ κ η ς, Τὸ Ἁγιον Ὄρος, σ. 606. Τελευταῖοι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν οἱ S o l o v i e v - M o š i n, ἔχοντες προφανῶς ὑπ' ὄψει τὴν γνώμην τοῦ Νοβάκοβιτς, ἀλλὰ μὴ ἀναφέροντες αὐτὴν, εὐρίσκουν εἰς ἐνέα ἔγγραφα τοῦ Στεφάνου Δουσάν, προγενέστερα τῆς Τσάριτσας Μάρας, τὸ ὄνομα Καλαμαρία καὶ σημειῶνουν τὸ ἐσφαλμένον τῆς ἐτυμολογήσεως τούτου ἐκ τῆς Μάρας. (A. S l o v i e n - V. M o š i n, Diplomata graeca regum et imperatorum Serviae, Beograd 1936, σ. 516). Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων τὸ παλαιότερον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ (Ἀγιορειτικῆ ἀνάλεκτα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ἀριθμ. 27. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 3, 1919, 331) καὶ τοῦ Μιχ. Λάσκαρι (Actes Serbes de Vatorédi, Nr. 2, «Byzantinoslavica», 6, 1936, 173) δημοσιευθὲν τοῦ ἔτους 1345, τὸ δὲ νεώτερον, ἐπίσης ἑλληνικόν, τοῦ Δουσάν, τὸ τῆς Μονῆς Ξενοφῶντος τοῦ ἔτους 1352 ἐν S o l o v i e v - M o š i n, ἑ.ἀ., σ. 186.

2. Act. Xén. I, 222: ...ἐν τῷ θέματι (sic) Καλαμαρίας μετόχιον τὸ λεγόμενον τοῦ Χαγοτοφύλακος... (Actes Xénophon, σ. 25: Παραδοτικὸν ἔγγραφον τοῦ Πρώτου τοῦ Ἁθῶ Παύλου τοῦ ἔτους 1083). Ἐκτοτε, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1300 καὶ ἐξῆς, ἡ Καλαμαρία ἀναφέρεται συχνότατα εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν μονῶν τοῦ Ἁθῶ. Π.χ. Act. Xén. 3, 8 (1300): ...ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας ἐν τῇ τῶν Ἀβραμιτῶν περιοχῇ κἄν τῇ τοῦ Στομίου περιοχῇ... Act. Xén. 6,43 (1318): ...ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Στομίον... Οὕτω καὶ Act. Xén. 7,10 (1320) - 8,54 (1330) - 11,11 (1338). (Actes de l'Athos I: Actes de Xénophon, σ. 30, 33, 44, 50, 62, 71). Ἐπίσης Act. Chil. 31, 16 (1316): ...περὶ τὴν Καλαμαρίαν μονήριον... Οὕτω καὶ Act. Chil. 32, 97 (1317) - 54,14 (1320) - 55,5 (1320) - 58,13 (1321) - 60,17 (1321) - 138,31 (1351) - 149,8 (1365). (Actes de l'Athos V: Actes de Chilandar, σ. 72, 76, 132, 134, 137, 142, 293, 314). D ö l g e r, Prakt. A, 281 (1301-K, 412 (1317) - P, 400 (1321) V, 305 (1341). (F r. D ö l g e r, Sechs byzantinische Praktika κ.λ., σ. 47, 62, 75, 89). D ö l g e r, Schatzk. Nr. 29,8 (1322=Act. Chil. 86) - 115,2 (1370) - 42,4 (1406) - 63,2 (1409). (F r. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, σ. 84, 313, 119, 174). Καὶ ἄλλα.

3. Π. Ν. Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ, Ἐκδρομὴ εἰς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, BZ 7 (1898) 57.

της γυναικός του αυτοκράτορος Θεοφίλου (829-842), άναφερομένη εις την Συνέχειαν του Θεοφάνους¹. 'Αλλ' είναι άγνωστον, άν η Καλομαρία αυτή έμόνασε ποτέ και δη εις την Χαλκιδικήν ή άν είχε κτήματα εις αυτήν. 'Εάν δε υποθετικώς αυτή έδωκε τó όνομα εις την Καλαμαριάν, επισκιασθείσα εν τοιαύτη περιπτώσει άργότερον υπό του σλαβικού μύθου της δωρεάς της Τσάριτσας Μάρας, ό όποιος έξεμεταλλεύθη καταλλήλως την συνωνυμίαν, είναι περιεργον πώς πενήκοντα έτη βραδύτερον μόλις ό Καμενιάτης, έξιτορωδών τά της άλώσεως της Θεσσαλονίκης υπό τών Σαρακηνών του Λέοντος του Τριπολίτου τó 904 και περιγράφων την καλλονήν του νοτιο-ανατολικώς της Θεσσαλονίκης εκτεινομένου τοπειου (την Καλαμαριάν), ούδέ τó όνομα Καλαμαρία γνωρίζει, πολλού δε και δη την προέλευσιν αυτού². 'Εκτός τούτου υπάρχει και ή άλλη ένδειξις, πλην της σιωπής του Καμενιάτου, ότι ή Καλαμαρία δέν προήλθεν εκ του όνόματος της γυναικαδέλφης του Θεοφίλου. 'Η ένδειξις δηλαδή, ότι ή εις την ανατολικήν έξοδον εκ της πόλεως της μεγάλης λεωφόρου της Θεσσαλονίκης, της λεγομένης κατά τούς νεωτέρους χρόνους 'Εγνατίας όδου, εύρισκομένη πύλη όνομάζετο, όπως είδομεν, μέχρι τών χρόνων του Καμενιάτου τουλάχιστον Κασσανδρεωτική και όχι Καλαμαρίας, ως όδηγούσα εις την Κασσάνδρειαν και εις ούδεμίαν Καλαμαριάν. Συνεπώς δέν είναι ή Καλομαρία, ή ζήσασα πρό του Καμενιάτου, ή όποια έδωκε τó όνομα εις την άργότερον ως Καλαμαριάν γνωστήν περιοχήν.

Ούτε λοιπόν ή προγενεστέρα Καλομαρία του Θεοφίλου, ούτε ή μεταγενεστέρα Τσάριτσα Μάρα Βράνκοβιτς (Καλή-Μαρία) έξηγοδών τó έτυμον του όνόματος Καλαμαρία και τούτο πρέπει νά άναζητηθί άλλαχού.

'Η επικρατεστέρα παρ' ήμίν μέχρι σήμεραν έτυμολογία του τοπωνυμίου

1. 'Ο Tafrafi άγνωθόν τά περί Τσάριτσας Μάρας ήρευνήσεν, έξ άφορμής της υπό του Παπαγεωργίου άναφερομένης παραδόσεως, διά βασιλίδα Καλήν-Μαριάν και εύρε τοιαύτην εις την Συνέχειαν του Θεοφάνους, άνκαι ό ίδιος δέχεται άλλην έτυμολογίαν του όνόματος Καλαμαρία. Ο. T a f r a l i, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 25 σημ. 2. Σημειώτεον, ότι ή παραπομπή αυτού εις την Συνέχειαν Θεοφάνους: I. IV, p. 189 et 372 (άνευ εκδ.) είναι έσφαλμένη. Τó όρθόν είναι: Βιβλ. IV, 22, Βόνν. σ. 175, 1 και Βιβλ. VI, 5, Βόνν. σ. 354, 18 (ώς και Βιβλ. VI, 2, Βόνν. σ. 398, 12), όπου άναφέρεται τρίς Καλομαρία, άδελφή της αυτοκρατειρας Θεοδώρας, της γυναικός του Θεοφίλου. Της Καλομαρίας αυτής τέκνα εκ του πατρικίου και μαγίστρου 'Αρσαβήρ ήσαν οί μαγίστροι Στέφανος και Βάρδας. (Συν. Θεοφάνους IV, 22, Βόνν. σ. 175, 6. Βλ. και 'Ιωσήφ Γενεσίου, Βασιλειών Βιβλ. IV. M i g n e, P. Gr. 109, 1101: ...άλλά μὴν και Θεοδώρας την σύγγονον, έφ' ή Καλή Μαρία τó έσσημον.

2. 'Ιωάννου Καμενιάτου, Εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης. (De excidio Thessalonicensi narratio. A. 904). Βόνν. 1838 (τόμ. Συν. Θεοφάνους), σ. 494: ...τò... πρòς νότον τού όρου (Χορτιάτου), πρòς ανατολήν δέ της πόλεως (πεδίου), ως λίαν έστι παρακαλλές και έράσιμον...

Καλαμαρία είναι ή υπό τοῦ Cousinéry τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προταθεῖσα: ἐκ τοῦ Καλά-μερία=ώραιοι τόποι¹. Ταύτην ἐδέχθησαν ὁ Tafel² καὶ ὁ Tafrafi³ καὶ ἔκτοτε ἐπαναλαμβάνουν καὶ ἄλλοι⁴.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἔτυμολογία αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ. Ἐὰν ἀντιληφθῶμεν αὐτὴν ὡς πληθυντικὸν (τὰ καλά-μερία), ὅπως ὁ Cousinéry, πῶς δικαιολογεῖται τότε γλωσσικῶς ἡ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἐνικὸν (ἡ Καλα-μερία). (Τὰ καλά-χωρία ἔγιναν τὰ Καλοχώρια καὶ ὄχι ἡ Καλαχώρια). Ἐὰν ἀντιληφθῶμεν αὐτὴν ὡς ἐνικὸν (ἡ καλῆ-μερία), ὅπως ὁ Tafrafi, πῶς δικαιολογεῖται τότε γλωσσικῶς ἡ μετατροπὴ τοῦ τονισμένου ἤτα εἰς ἄτονον ἄλφα (ἡ Καλῆ-μερία - ἡ Καλα-μερία), ἀφοῦ μάλιστα ὁ τύπος Καλημερία ὑποστηρίζεται φωνητικῶς ἀπὸ τὰ ὁμόηχα καλημέρα-καλημερίζω;

Ἐκτὸς τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν δυσκολιῶν, ὑπάρχουν καὶ δυσκολίαι ἐννοιολογικαί. Ἐὰν ἡ περιοχὴ αὐτὴ νοτιο-ανατολικῶς τῆς Θεσσαλονίκης ὠνομάσθη «καλῆ» διὰ τὴν φυσικὴν της καλλονήν, τὴν ὁποῖαν ἐξυμνοῦν,

1. M. E. Cousinéry, Voyage dans la Macédoine, Paris 1831. tom. I, σ. 53: «Après avoir dépassé les cimetières, on parcourt les coteaux du mont Cortiat, dont les bases s'étendent du côté du nord-ouest dans la ville de Salonique. Et à l'ouest jusqu'à la mer, dans un territoire couvert de jardins, de vignobles, de maiteries. Cette part de de la montagne qui se dirige à l'ouest et au sud, port chez les turcs le nom Kalameria, nom qui, dans la langue grecque, forme l'équivalent de beaux-lieux. Les francs qui séjournent à Salonique défigurent cette expression, en y substituant celle de calamari, qui signifie au propre écritoire, et désigne le poisson que nous nommons la sèche. Le mot calamari est une corruption, comme on le voit, des deux mots Kalameria».

2. Th. L. Fr. Tafel, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. 254: Ager meridionalis (e mente Cameniatae orientalis) is non alius esse poterit, quam campus ille, quem corrupta voce nunc dicunt Kalameria s. Kalamari (latus venustum) apud Cousinerium l. c. p. 53; quae denominatio descriptioni ejus apprime respondet, quam dedit Cameniata cap. 5. Vocat enim πεδῖον παγκαλλῆς καὶ ἐράσμιον. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Καμενιάτου ὁμοῦς, ὅπως εἶδομεν, δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρχε τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία. Ἡ δὲ περιγραφὴ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου εἶναι ἴσως ἐκείνη, ἡ ὁποία παρέσυρε, τὸν Cousinéry πρῶτον, εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος Καλαμαρία, ὡς σημερινός, δῆθεν Καλῆ-μερία (=ώραια τοποθεσία). Εἰς τὴν παρετυμολογίαν Καλῆ-μεριά δὲν ὑποπίπτει οὐδὲ ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁποίου (14ος αἰὼν) τὸ ὄνομα Καλαμαρία ὑπῆρχε βεβαίως, περιγράφων καὶ ἐξυμνῶν καὶ αὐτός, ὡς ὁ Καμενιάτης, εἰς τὸν «Θεσσαλονικεῦσι συμβουλευτικόν» αὐτοῦ (Boissondé, Anecdota graeca, Paris 1829-33, tom. II, σ. 140) τὸ ἀνατολικομεσημβρινὸν τοπεῖον τῆς πόλεως καὶ ἔχων εὐκαιρίαν παρετυμολογίας. Πρόκειται λοιπὸν περὶ νεωτέρας ἀποπειράς ἐρμηνείας, καὶ εἰς ἀκόμην δὲν εἶναι ὁ Cousinéry ὁ πρῶτος προτείνων ταύτην.

3. O. Tafrafi, Topographie, σ. 25 καὶ σημ. 2. Ὁ Cousinéry, ἔ.α., ἀντιλαμβάνεται τὸ ὄνομα Calameria ὡς πληθυντικὸν (=τὰ καλά-μερία μεταφράζει: beaux-lieux). Ὁ Tafrafi, αὐτόθι, ὑποκαθιστᾷ ἐνικὸν (=ἡ καλῆ-μερία). Ἡ διαφορὰ ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ τοπεῖου εἶναι δι' ἡμᾶς ἀνευ ἰδιαίτερας σημασίας.

4. Π. γ. J. N. Svoronos, L'hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée, Paris-Athènes 1919, σ. 41.

ὡς εἶδομεν, ὁ Καμενιάτης καὶ ὁ Χοῦμος, τότε α) διατὶ δὲν ὠνομάζετο αὐτὴ ἀνέκαθεν καλὴ καὶ διατὶ τὸ τοπωνύμιον Καλαμερία δὲν χρησιμοποιεῖται, οὔτε ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου οὔτε ὑπὸ τοῦ Χοῦμου, οἱ ὅποιοι εἶχον εὐκαιρίαν, ὡς εἶδομεν, νὰ ἐτυμολογήσουν τοῦτο, β) διατὶ δὲν ἐνεφανίσθη οὐδαμῶς ἄλλου τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν λείπουν αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τοπείων, ἄλλο τοπωνύμιον Καλαμερία μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὠραίου τοπείου (τὰ καλὰ-μερία, ἢ Καλαμερία).

Τὸ πρῶτον λοιπὸν συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμερία δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ἐπίθετον καλὸς-καλὴ-καλόν, ἀλλὰ τὸ πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἀρχικὸν σύνθετον τοπωνύμιον πρέπει νὰ κατήντησε κάποτε αἰφνιδίως διὰ τινα λόγον ἀκατάληπτον, διὰ νὰ ἐπιληφθῆ τῆς ἔρμηνείας αὐτοῦ ἢ παρετυμολογία. Ποία ἦσαν τὰ συνθετικὰ τοῦ ἀρχικοῦ τοπωνυμίου καὶ πῶς τοῦτο κατήντησεν ἀκατάληπτον θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως κατωτέρω.

5. Τὸ πρῶτον συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου

Νομίζομεν ὅτι τὸ πρῶτον συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία εἶναι ὄχι τὸ ἐπίθετον «καλὴ», ἀλλὰ τὸ οὐσιαστικὸν «σκάλα»: Ἡ Σκάλα-μερίας. Τὸ ἄρθρον τῆς Γενικῆς εὐκόλως ἀφῆρσε τὸ ἀρχικὸν Σίγμα: Τῆς Σκάλα-μερίας > τῆς-ς-Καλα-μερίας > ἢ Καλαμερία > ἢ Καλαμαρία καὶ ἀργότερον ἢ Καλαμαριά. Τοῦτο εἶναι ὄχι μόνον γλωσσικῶς φυσικώτατον, ἀλλὰ καὶ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ ἄλλην περιπτώσεων παραφθορᾶς συνθέτου μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὴν λέξιν «σκάλα». Τοπωνύμιον τῆς Νομιδίας εἰς τὸν Προκόπιον: (ad) Scalas Veteres ἐγένετο ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Σκάλας-βέτερες > Καλασβατάρες ἢ Καλασβατάρης¹. Εἶναι διαφανές, νομίζομεν, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὸ τοπωνύμιον Σκάλα-μερίας καὶ ἐξαφανίζονται ὅλαι αἱ δυσκολαὶ τοῦ ἐπιθέτου «καλὴ» ὡς πρῶτου συνθετικοῦ, τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίσαμεν ἀνωτέρω. Ἀλλὰ τί εἶναι «σκάλα» καὶ περὶ ποίας «σκάλας» πρόκειται ἐνταῦθα;

Σκάλα ὠνομάζετο: «Ὁ ὄρμος, τὸ μέρος τοῦ λιμένος, εἰς ὃ ἐλκόμεναι αἱ νῆες δέδενται· ὃ οἱ κοινοὶ σκάλαν λέγουσι»². Καί: *ἐκ τοῦ ὄρμον ὅλος ὁ λιμὴν παρὰ μέντοι τοῖς ὕστερον, καὶ ἐπὶ κοινότερον λεγομένης σκάλας ἢ λέξεις κειμένη εἴρηται*³. Ὁ Μιχ. Ἀτταλειάτης περιγράφει αὐτὴν διὰ μακροτέρων: *ἐν ταῖς παραλίας ἀκταῖς τὴν βασιλίδα περιζωννοῦσαι τῶν πόλεων προτειχισμάτια διὰ ξύλων ἐκ χρόνον μακρῶν γενόμενα καὶ τῇ γείτονι θαλάσῃ ὡς περιπλεκόμενα ἢ περιπυρρῶμενα ἢ τοὺς ἐλιγμοὺς αὐτῆς ἀνωθούμενα καὶ ταῖς*

1. Προκοπ., Περὶ κτισμάτων IV, 17. Ἔκδ. J. H a u r y, τόμ. III, 2. Βλ. καὶ Index εἰς λ. Σκάλας Βέτερες.

2. Μαν. Μοσχόπουλος παρὰ D u C a n g e, Glossar. graec. λ. σκάλα (ἐκ χειρογρ.).

3. Εὐστάθ., Παρεκβ. εἰς Ἰλιάδ. γ 412, 26 - D u C a n g e, Glossar. graec. λ. σκάλα. S o p h o c l e s, Lex. λ. σκάλα 3 = pier, warf, landing place.

καταίρουσιν ὀλκάσι καὶ τοῖς ἐκ γῆς ἐμπόροις εὐμάρειαν πρὸς τὴν στάσιν καὶ τῶν συναλλαγμάτων σύστημα παρεχόμενα (σκάλοι τῆ κοινῆ διαλέκτῳ κατονομάζονται)...¹ Εἰς ἔγγραφο τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, διὰ τοῦ ὁποίου παραχωροῦνται προνόμια εἰς τοὺς Πισσάτας τὸ 1192, λέγεται: ...σκάλα ἵνα δοθῆ ὑμῖν, ἐν ᾗ μέλλουσι καταίρειν τὰ πλοῖα ὑμῶν καὶ ὁ φόρος ἐκβάλλεσθαι τούτων...². Καὶ.. *Scala dabitur vobis in qua debeant naves vestre (sic) applicare et onera earum deponi...*³.

Ἡ λέξις «σκάλα» μὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀποβάθρας καὶ τοῦ λιμένος εὐρίσκεται ἐν χρήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος μαρτυρημένως⁴ καὶ οὕτως ἀποκλείεται ἡ ὑπόψια, ὅτι ἡ ἐπικράτης αὐτῆς εἶναι μεταγενεστέρα (τοῦ 1083 δηλονότι τῆς Καλαμαριάς) καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς φραγκοκρατίας καὶ ἐντεῦθεν. Τὰ δὲ ἔγγραφα ἐκ τῆς ὀλίγου πρὸ τῆς φραγκοκρατίας ἐποχῆς βρῖθουν τῆς λέξεως σκάλα καὶ σκαλιατικοῦ φόρου⁵.

Ταῦτα δεικνύουν ὅτι «σκάλοι» ὀνομάζοντο πολλοὶ λιμένες καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους⁶. Σκάλοι ἀναφέρονται πολλοὶ

1. Μιχ. Ἀτταλειάτης, ἐκδ. Βόνν. σ. 277-8.

2. Miklosich-Müller, Acta et diplomata κ.λ., τ. III, σ. 11.

3. Zachariae von Lingenthal, Jus graeco-romanum, τ. III, σ. 546. Πρβλ. καὶ Germaine Rouillard, Les taxes maritimes et commerciales d'après des actes de Patmos et de Laura. Mélanges Charles Diehl I, Paris 1930, σ. 282: Les scales sont à la fois des entrepôts pour les marchandises et de lieux d'échange.

4. Οὐτὸ Πασχ. Χρον. (631-641), ἐκδ. Βόνν. σ. 569, 13 καὶ σ. 572, 16: ἐκομίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῆς Χαλκηδονησίας σκάλας. - Θεοφάν. (810/1-814/5), ἐκδ. Βόνν. σ. 671, 2: (τιμῆμα πάγου) προσραγὲν τῆ τῆς ἀκροπόλεως σκάλα συνέτριψεν αὐτήν. - Ἐκκλησιαστικὴ σκάλα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην: Acta St. Demetrii. Migne, P. Gr. 116, 1329. Δὲν εἶδομεν τὴν ὑπὸ H. Kahane εἰς «Byzant. Neugr. Jahrb.» 16 (1940) 33-58, ἐργασίαν περὶ τῆς σημασίας τῆς «ἰταλικῆς-italienischen» ταύτης λέξεως (βλ. F. r. D ö l g e r, Schatzk. Nr. 9, σημ. εἰς στ. 41, σ. 46).

5. Ὀλίγα μόνον παραδείγματα: Miklosich-Müller, Acta et diplomata, III, σ. 11, 53, 219, 225, VI, σ. 183, 225. Z a c h. v o n L i n g., Jus gr. ro. III, σ. 436, 520, 521, 522, 525, 526, 541, 546, 548, 549, 584, 636, 637. - Σ κ α λ ι α τ ι κ ὸ ν: MM, ἐ.ἀ., III, σ. 219, 225 - Z a c h. v o n L i n g., ἐ.ἀ., III, σ. 586, 636. - Act. Laura 50, 16 - Act. Chil. 5, 54 - D ö l g e r, Schatzk. Nr. 66/7, 30 - D ö l g e r, Prakt. A, 30 κ.ἀ. Ἡ G. R o u i l l a r d, ἐ.ἀ., σ. 283, φρονεῖ ὅτι τὸ σκαλιατικὸν δὲν ἦτο δικαίωμα προσεγγίσεως πλοίου εἰς σκάλαν (τοιοῦτον ἦτο τὸ καταρτιατικὸν καὶ τὸ λιμενιατικὸν, ἐ.ἀ., σ. 282), ἀλλὰ δικαίωμα συναλλαγῆς ἐμπορικῆς εἰς σκάλαν, τὸ ὅποιο κατέβαλλον καὶ οἱ διὰ ξηρὰς ἐρχόμενοι ἔμποροι. Τοῦναντίον, ὁ D ö l g e r, Schatzk. Nr. 9, σημ. εἰς στ. 41 εἰς σ. 46 καὶ Nr. 66/79 inh. εἰς σ. 188 καὶ 191. Πρβλ. καὶ D u C a n g e, Glossar. latin. εἰς λ. scalagius, scalaticum = praestatio pro facultate applicandi naves ad scalas seu portum.

6. Οὐτὸ MM, ἐ.ἀ., VI, σ. 183: καὶ αὐτὰς τὰς σκάλας τῶν Παλατίων, τῆς Στροβήλων, τῆς Ἐρέσου καὶ τὰς λοιπὰς παραλίους. Αὐτόθι, σ. 183: ἀπὸ τῶν τὰς παραλίους σκάλας κρατούντων. - Z a c h. v o n L i n g., ἐ.ἀ., σ. 584: τὴν σκάλαν τοῦ Ἀλμυροῦ. Αὐτόθι, σ. 636: εἰς τὰς περὶ αὐτὴν (Μονεμβασίαν) ἀπάσας σκάλας. Αὐτόθι, σ. 637: εἰς τὰς ἄλλας σκάλας καὶ χώρας καὶ κάστρα τῆς βασιλείας μου.

και εις την Χαλκιδικήν¹. Μία δὲ ἐξ αὐτῶν, κειμένη εις τὴν περιοχὴν τὴν γνωστὴν ἀργότερον ὡς Καλαμαρίαν καὶ ἀποκτήσασα κατὰ τινὰ ἐποχὴν καὶ διὰ τινὰ λόγον σημασίαν εις τὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἔδωκε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ πρῶτον συνθετικὸν εἰς τὸ σύνθετον Σκάλα-μεριάς, τὸ ὁποῖον ἐγένετο εὐκόλως, διὰ τῆς Γενικῆς του ὡς εἶδομεν, Καλαμερία καὶ ἀργότερον, ὡς ἀκατάληπτον πλεόν, παρεφθάρη εἰς Καλαμαρίαν καὶ παρετυμολογήθη μὲ καλὰ - μερία κ.τ.τ. Θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως ὅτι τὸ δεῦτερον συνθετικὸν -μερία δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ὠραίους τόπους.

6. Τὸ δεῦτερον συνθετικὸν τοῦ τοπωνυμίου

Τὸ δεῦτερον συνθετικὸν «μερία» (μερέα-μερία-μεριά), μεσαιωνικὸς τύπος τῆς λέξεως μέρος, ἐξελέφθη ὡς ἔχον τὴν σημασίαν τῆς τοποθεσίας, τοῦ τοπείου. Εἰς τοῦτο παρέσυρεν εὐκόλως, πρῶτον, ἡ ἐσφαλμένη προϋπόθεσις, ὅτι τὸ πρῶτον συνθετικὸν ἦτο τὸ ἐπίθετον «καλός»². Δεῦτερον δὲ τὸ γεγονός, ὅτι ἐλησμονήθη ἡ ὀργάνωσις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ καὶ στόλου καὶ οἱ στρατιωτικοὶ αὐτῶν ὄροι.

Ἡ λέξις μέρος-μερέα-μερία ἦτο καὶ στρατιωτικὸς ὄρος, σημαίνων τὴν κατόπιν λεγομένην «τούρμαν», τὴν πρώτην δηλαδὴ μεγάλην ὑποδιαίρσιν τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ, διατελοῦσαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς «μεράρχου», κατόπιν λεγομένου «τουρμάρχου»³. Οὕτω λέγεται εἰς τὰ Λέοντος, Τακτικά (ἐνθ'

1. D ö l g e r, Schatzk. Nr. 9,41: ... (εἰς τὴν Ἱερὴσάν μετόχιον μετὰ) τῆς ἡμισείας σκάλας, (βλ. καὶ σημ. εἰς στ. 41, αὐτόθι σ. 46). Nr 12,8 καὶ 23: ... εἰς τὴν σκάλαν τοῦ βουνοῦ τοῦ Κέδρου. - Μ ι χ. Γ ο ὄ δ α, Χρυσόβ... μονῆς Βατοπεδίου 14,10 («Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 4, 1927, 235): ... ὡσαύτως καὶ τὴν σκάλαν τῶν Λεονταρίων καὶ τὸ παρασκάλιον τῆς μικρᾶς θαλάσσης (Λεοντάρια ἐν Κασσάνδρα. Αὐτόθι, 10,42. Βλ. καὶ Ἄ ρ κ α δ ῖ ο υ Βατοπ., Ἄ νάλεκτα... μονῆς Βατοπ. ἀρ. 27. «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 3,1919, 219). Κ τ ε ν ᾶ, Χρυσόβ... μονῆς Δοχειαρίου 7,19 κ.έ. («Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 4,1927, 298): Περὶ τὴν Καλαμαρίαν... γῆ γονική, ἢ οὕτω πῶς ὀνομαζομένη Διαβολόκαμπος, ἐν ἣ κέκεται καὶ σκάλαν, τὴν ἐπιλεγομένην Κόνιζαν. (Πρβλ. Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Κειμηλιαρχεῖα... μονῆς Δοχειαρίου ἀριθ. ΙΖ', «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 7,1920, 108). - Act. Chil. 149,8,14,23: ... τὸ ἐν τῇ Καλαμαρίᾳ ἕτερον χωρίον τὸ καλούμενον Λιγνὸν μετὰ τῆς σκάλας αὐτοῦ, 150,44: ... Εἰς τὴν Καλαμαρίαν τὴν Λίγνιαν, μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτῆς, καὶ μετὰ τῆς σκάλας αὐτῆς καὶ τῆς ἀλικῆς.

2. Τοῦτο ὀφείλεται ἴσως καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Καμενιάτου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐλέχθη ἤδη, οὐδὲν λέγει περὶ Καλῆς-μεριάς καὶ τὴν πύλην ὀνομαζεῖ Κασσανδρεωτικὴν καὶ διχὴ Καλαμαριάς.

3. Βλ. D u C a n g e, λ. Μερέα, μερία, μεργιά: pars, μέρος. S o p h o c l e s, λ. Μέρος, ἀριθ. 2: In military tactics, brigade of troops containing three δροῦγγοι; called also τούρμα. Αὐτόθι, λ. μεράρχης: commander of a μέρος, 2. τουρμάρχης, στρατηλάτης. - Στεφ. Βυζάντιος, λ. Μέρεια: pars, tribus. Hesychio, φυλῆς μέρος ἐκ δέκα τριάδων συνεστώς. Αὐτόθι, λ. μεραρχία: Agmen constans ex viris bis mille quatráginta octo, et ὁ τοῦ μέρους τούτου ἡγούμενος dicitur μεράρχης. Ita Aelian. tactica. G. S c h l u m b e r g e r, Sigillographie

ἀνωτ., παράγρ. ζ' στήλ. 701): *Πρώτη κεφαλὴ ὁ στρατηγός, καὶ μετὰ αὐτὸν οἱ μεράρχαι καὶ τοιρμάρχαι, εἶτα οἱ δρογγάριοι, εἶτα οἱ κόμητες, ἤγουν οἱ τῶν λεγομένων βάνδων ἄρχοντες. Καὶ (παράγρ. η' στήλ. 701): Νῦν δὲ ὑποστράτηγος οὐ γνωρίζεται εἰ μὴ τι ὁ καλούμενος μεράρχης καὶ τοιρμάρχης ἔστιν ὅποτε καλούμενος μεράρχης, ἦτοι ὁ τοῦ μέρου τῆς ἀρχῆς ἐμπειστευμένος. Καὶ (παράγρ. μγ' στήλ. 708): τὰς δὲ μοίρας ταύτας, ἦτοι τοὺς δρογγούς, συντάξεις εἰς μέρη, ἤγουν τούρμας, καὶ ἐπιστήσονται αὐτοῖς... μεράρχαι, οἱ λεγόμενοι ποτὲ καὶ στρατηλάται, νῦν δὲ τῇ σσηθεία καλούμενοι τοιρμάρχαι. - Ὁ νεώτερος ὄρος «τούρμα», ἀντὶ τοῦ παλαιότερου «μέρος», εἰσήχθη ἐπὶ Θεοφίλου (829-843)¹ καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος ΣΤ' (886-921) ἔτεινε, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ, νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην στρατιωτικὴν διάλεκτον, ἀντὶ τοῦ συντηρητικοῦ καὶ ἐπισήμου ὑπηρεσιακοῦ «μέρος». Ὁ δὲ μεσαιωνικὸς τύπος «μερεία», ἀντὶ «μέρος» ἐπιβεβαιούται καὶ ἐπιγραφικῶς².*

Οὗτω λοιπὸν ἡ Σκάλα-μερίας εἶναι ἡ ἀποβάθρα τῆς τούρμας. Ποίας τούρμας ὅμως; Ὅχι βεβαίως μιᾶς ἐκ τῶν τριῶν τοιούτων τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης. Οὗτος ἀπετέλει πεζικὴν δύναμιν καὶ ὄχι πολεμικὸν στόλον διὰ νὰ ἔξῃ ἀποβάθραν. Εἶναι ὅμως γνωστὸν ὅτι ἐκτὸς τῶν βασιλικῶν πλωμῶν, τοῦ κρατικοῦ δηλαδὴ στόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπήρχον καὶ τὰ θεματικὰ πλώματα, πολεμικὸς στόλος δηλαδὴ τὸν ὅποιον παρεσκεύαζον ὀρισμένα παραλιακὰ καὶ νησιωτικὰ Θέματα³. Ὁ δὲ

de l' empire byzantin, Paris 1884, σ. 354: Les merarques. Αὐτόθι, σ. 201: Σφραγὶς Μερεάρχου(ου) τῆς Κνωσο(ού) Κωνσταντινίου. Αὐτόθι, σ. 371: Les tourmarques. - Βλ. καὶ L. Bréhier, Les institutions κ.λ., σ. 343 (μέρος, μεράρχαι).

1. Ἰωσήφ Γενεσίου, Βασιλειῶν Βιβλ. III. Migne, P. Gr. 109, 1064/5: *ἐντεῦθεν τοῖς Ῥωμαῖκοῖς θέμασι χιλιάσιν ἐπὶ δυοῖ Περσικοῖς ἀριθμοῖς ἀπεστέλλετο ὑπὸ χεῖρα τελείν τῶν κατὰ στρατηγεσίαν καιροῖς τεταγμένων, ἐφ' ὧν καὶ τοιρμάρχαι τούτων ἐπιστατεῖν διαρίζοντο. Ἀμέλει καὶ ἕως τῶν ἐνταυθοῖ χρόνων τὴν προσηγορίαν Περσῶν αἱ τῶν θεμάτων τοῦρμα κεκλήρονται, ἐφ' οἷς διεσπάργαν. Πρβλ. καὶ Συνεχ. Θεοφάν. III. Ἔκδ. Βόνν., σ. 125,7 κ.έ.*

2. Corpus inscriptionum graecarum. Ἔκδ. Boeckh, Berolini 1828-1853, I, 18, Nr. 5774 καὶ 5775. (Εἰς ἡμᾶς ἀπρόσιτον. Παρὰ D u C a n g e, λ. μερέα).

3. Τὰ ναυτικὰ αὐτὰ Θέματα ἦσαν τρία: Τῶν Κιβουρραιῶν, τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς Σάμου. Πορφυρογέν. Περί Βασιλ. τάξεως II, 44 καὶ 45. Ἔκδ. Βόνν. σ. 651 κ.έ. καὶ σ. 664 κ.έ. L. Bréhier, La marine de Byzance, «Βυζάντιον» 19 (1949) 6 κ.έ.: La flotte de thèmes. - R. Guillaud, Études de titulature et de prosopographie byzantine. Les chefs de la marine byzantine: Drongaire de la flotte, grand drongaire de la flotte, duc de la flotte, megaduc. BZ 44 (1951) 212. (Festschrift Franz Dölger zum 60. Geburtstag gewidmet). - L. Bréhier, Les institutions κ.λ., σ. 412: La flotte de thèmes. Βλ. καὶ H. Ahrweiler, La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII-XVe siècle, Leiden 1966.

στόλος αὐτὸς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (886-912) ὄργανοῦται κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ὀργανώσεως τοῦ θεματικοῦ στρατοῦ, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὰ Ναυμαχικὰ αὐτοῦ: *ἐπὶ δὲ τῶν θεματικῶν δρομῶνων καὶ δρογγάριοι ἐπιστήσονται, καὶ τουρμάραχαι, καὶ αὐτοὶ τῷ στρατηγῷ ὑποταγήσονται καὶ τοῖς ἐκείνου παραγγέλμασιν εἴξουσι*¹. Ὑπῆρξαν λοιπὸν καὶ ναυτικαὶ μερίαι ἢ τοῦρμαι καὶ ναυτικοὶ μεράραχαι ἢ τουρμάραχαι ὑπὸ τὰς διαταγὰς ναυμάχων στρατηγῶν².

Τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης δὲν ἦτο ναυτικὸν Θέμα ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ θεματικὸν πλῶϊμον τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους³. Ἄνκαι ἡ ἴδρυσις αὐτοῦ⁴ εἶναι προγενεστέρα τῶν μεγάλων ναυτικῶν παρασκευῶν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Μεσογείου⁵, δὲν ἀναφέρεται τοῦτο εἰς τὸν λεπτομερῆ κατάλογον τῶν δυνάμεων τῶν δύο ναυτικῶν ἐκστρατειῶν κατὰ τῆς «θεολέστου» Κρήτης, τῆς ἀραβοκρατουμένης, τὸν ὁποῖον δίδει ὁ ἀνώνυμος συνεχιστὴς τῆς Βασιλείου Τάξεως τοῦ Πορφυρογεννήτου⁶. Τοῦναντίον, εἰς τὴν πρώτην τῶν ἐκστρατειῶν αὐτῶν ὁ στρατηγὸς τοῦ Θέματος Θεσ-

1. Λέοντος, Τακτικά, Διάτ. 19: *Περὶ Ναυμαχίας, παράγρ. κγ'*. M i g n e, P. Gr. 107, 989.

2. A. D a i n, Leonis VI Sapientis problemata, ε.ά., σ. 90: *Λόγος ΙΒ'*, 45: *...ὅτι δεῖ τοὺς δρόμοντας... ὡς ἐπὶ στρατοῦ ἐν γῆ ὁδοιποροῦντος οὕτω καθιστᾶν, τοῦτέστιν ὑπὸ μοιραρχίας καὶ μεραρχίας καὶ τοὺς ἰδικόνους τῶν ἐν αὐτοῖς σωματίων ἀρχοντας.*

3. Περὶ τούτου βλ. σμμ. 3 τῆς σ. 276.

4. Ἰδρῶθι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 796 καὶ 828 καὶ πιθανότερον ἀποδίδεται ἡ ἴδρυσις αὐτοῦ εἰς τὸν Νικηφόρον Α' (810). Βλ. Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται IV: Τὸ Βολερὸν, σ. 142/3. P. L e m e r l e, Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, σ. 129. (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et Rome. fasc. 158).

5. Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ βυζαντινοῦ στόλου ἤρχισε κατὰ τὸν R. G u i l l a n d, ε.ά., σ. 213, ἥδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μιχαῆλ Γ' (842-867). Ὁ μέγας ὁμοῦ ὀργανισμὸς τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Βυζαντίου ἐπιπίπτει ἐντός τοῦ 10ου αἰῶνος.

6. Πορφυρογέν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 44. Ἐκδ. Βόνν. σ. 651 κ.έ.: Ἐκστρατεία ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' τὸ 910 ὑπὸ ναύαρχον τὸν πατρίκιον Ἡμέριον. Βλ. L. B r é h i e r, La marine κ.λ., ε.ά., σ. 14. (Δὲν εἶδομεν τὰ περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἡμερίου παρὰ A. A. V a s i l i e v, Byzance et les Arabes II, σ. 167/8, ὁ V. G r u m e l ὁμοῦ, Notes chronologiques, EO 36, 1937, 202 κ.έ., χρονολογεῖ αὐτὴν ὁ 6 Ὀκτωβρίου 908). Πορφυρογέν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 45. Ἐκδ. Βόνν. σ. 664 κ.έ.: Ἐκστρατεία ἐπὶ Κωνσταντίνου (Πορφυρογεννήτου) καὶ συμβασιλεύοντος Ρωμανοῦ (Λακαπηνοῦ) τὸ 949 ὑπὸ ναύαρχον τὸν πατρίκιον Κωνσταντίνου Γογγύλην. Βλ. G. S c h l u m b e r g e r, Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas, Paris 1923, σ. 30. (Ἡ ἐπιγραφή τοῦ καταλόγου τῶν δυνάμεων τῆς ἐκστρατείας εἰς Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 45, Βόνν. σ. 664: *ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν πορφυρογεννήτων ἐν Χριστῷ πιστῶν βασιλέων εἰς ἰνδ. ζ'* (=949) καὶ ἡ χρονολογία 949 δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰ πράγματα. Ὁ Λακαπηνὸς τὸ 944 ἐξεβρονίσθη ὑπὸ τῶν υἱῶν του καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πρώτην ἀποθανὼν ἐκεῖ τὸ 945. Ὁ Πορφυρογέννητος εἶναι μονοκράτωρ ἥδη ἀπὸ τοῦ 945. Ποιοὶ λοιπὸν συμβασιλεύοντος τὸ 949;).

σαλονίκης ἀναλαμβάνει νὰ ἐτοιμάσῃ ποσότητα ὄπλων διὰ τὸν περὶ τὸν στρατόν¹. Ἐπειτα, κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν τοῦ Λέοντος τοῦ Τριπολίτου κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 904 δὲν ἐμφανίζεται ἶχνος τοπικοῦ στόλου, διὰ νὰ προστατεῦσῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν τῶν 54 πειρατικῶν πλοίων. Ὁ δὲ τότε πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός (852-925) μέμφεται εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτι ἡμέλυσαν νὰ ἀποστείλουν πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως πλώϊμον².

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ κατάστασις δὲν παρέμεινεν ἢ αὐτὴ μετὰ τὴν κατάπληξιν ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Κράτους. Μετὰ τὴν καταστροφὴν, ἐπὶ Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου, τῶν συμβασιλείων³, τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης ἐπισκευάζονται⁴. Ἡ δὲ ἐπιτυχία τοῦ δρουγγαρίου τοῦ στό-

1. Πορφυρογέν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 44. Ἐκδ. Βόνν. σ. 657, 12 κ.έ.: *ἐδέξατο ὁ στρατηγὸς Θεσσαλονίκης τοῦ καμείν σαγίτας σ' καὶ μεναῦλια χιλιάδας γ' καὶ σκουτάρια, ὅσα δυναθῆ.*

2. Νικολάου Ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστ. ΟΕ'. *M i g n e*, P. Gr. 111, 277: *εἰρήνης οὐσες βαθείας ἀπῆλθεν ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ Ταυρομένιον (τὸ 902). Διατί; ὅτι ἐντα ἂ ὄθα ἀμέλειαν προηγήσαντο. Καὶ γὰρ ἐπυδεομένον βοήθειας τῶν Θεσσαλονικέων ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἀναβαλλόμενοι πρὸς τὸ ἀπολυθῆναι ἐκεῖ πλώϊμον ἀπόλωσαν τὰ πρόγυματα.* Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν μετέπειτα αὐτοκράτορα Ρωμάνον Λακαπηνόν καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθῆ μετὰ τὸ Ἀπριλίου 919 καὶ Ἰουλίου 920. Βλ. V. G r u m e l, *Les regestes des actes du Patriarchat de Constantinople*, Τόμ. I, fasc. II: *Les regestes de 715 à 1043. Société de l'assomption 1936*, σ. 167, Nr. 665.

3. Τὸ ζήτημα τῆς τιμητικῆς μόνον συμβασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου συζητεῖ ὁ Μ. Δήμιτσας, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις, Ἀθήναι 1896, σ. 538-543.

4. Τὰ τείχη τῆς πόλεως ἐπισκευάσθησαν ὀλίγον μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 904, ὅχι ὅμως ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Λέοντος Χιτζιλιάκιου κατὰ τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς λέγει ὁ Στ. Κουρτσελτζε, Βυζαντιναὶ Μελέται II: Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 12. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ, εὑρεθεῖσα τὸ 1874 εἰς τὸν Φραγκομαχαλᾶν παρὰ τὸν Λιμένα, (πρώτη ὀρθὴ δημοσίευσίς ὑπὸ Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Zur Vita der Heiligen Theodora von Thessalonike*, BZ 10, 1901, 151-154, ἔπειτα ὑπὸ O. T a f f r a l i, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, σ. 43, τελευτήσας ὑπὸ S p e i s e r, *Tra-vaux et mémoires* 5, 1973, σ. 162, πρβλ. περὶ αὐτῆς καὶ M. V i c k e r s, *The Byzantine Sea Walls of Thessaloniki*, «Balkan Studies», 11,2, 1970, 267 καὶ X. Μπακιρτζή, Ἡ θαλάσσια ὀχύρωση τῆς Θεσσαλονίκης, «Βυζαντινά» 7, 1975, 323) ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐσπευσμένας ἐπισκευὰς τοῦ θαλασίου τείχους, τὰς ὁποίας ἐπέβαλεν ὁ νεοαφιχθεὶς μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Πετροῦ στρατηγοῦ Λέων ὁ Χιτζιλιάκιος, τὰς γενομένας πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἔχθρου καὶ πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ στρατηγοῦ τούτου ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Νικήτα. Εἰς τὰς ἐσπευσμένας ἐργασίας αὐτὰς ἀποδίδουν ὀρθῶς τὴν ἐπιγραφὴν ὁ Μ. Δήμιτσας, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις, σ. 543 καὶ ὁ O. T a f f r a l i, *Topographie*, σ. 43. Ἄλλωστε ὁ τραυματίας στρατηγὸς ἠχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Νικήτα, ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε διακώμει τὴν ἐσπευσμένην ἀνέγερσιν τοῦ θαλασίου τείχους, καὶ ὁ Καμενιάτης δὲν ἀναφέρει, ἐάν

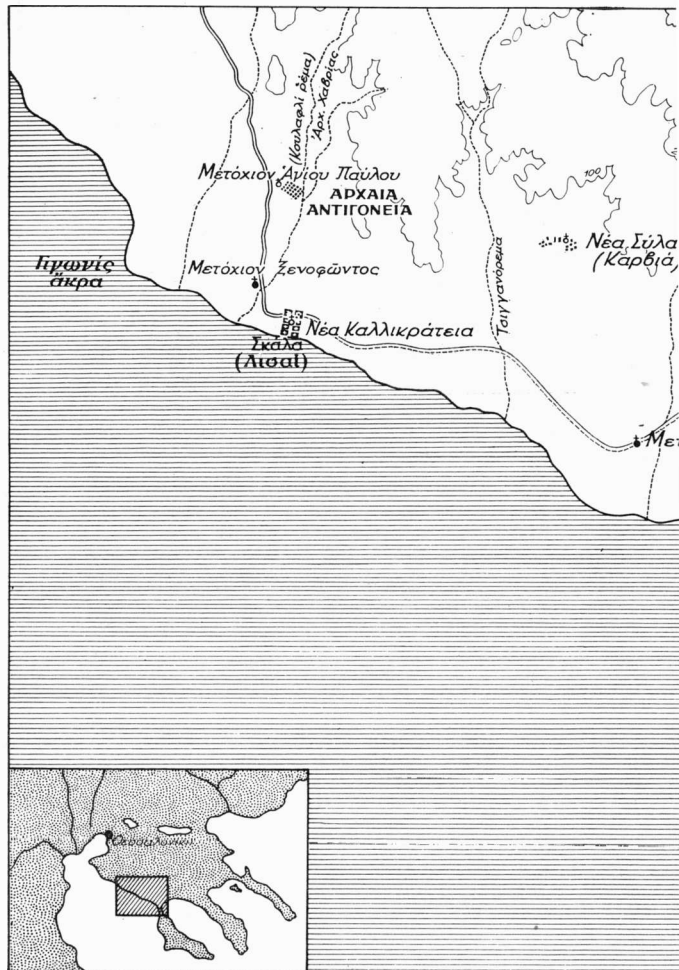
λου Ἰωάννου τοῦ Ραδηνοῦ, ὁ ὁποῖος εἴκοσι περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἔλαβεν ἐκδίκησιν καταστρέψας διὰ τολμηροῦ αἰφνιδισμοῦ εἰς τὴν Ἀἴμον (ἢ 922) τὸν πειρατικὸν στόλον τοῦ Τριπολίτου, τοῦ ἰδίου μόλις σωθέντος διὰ τῆς φυγῆς¹, δεικνύει προηγηθεῖσαν προσπάθειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους πρὸς ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου. Ἡ προσπάθεια αὕτη διαφαίνεται σαφῶς εἰς τὴν περί ναυμαχίας Διάταξιν τοῦ Λέοντος ΣΤ', κατὰ τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀναβιβάζονται οἱ δρουγγάριοι τῶν θεματικῶν πλωϊμῶν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγού².

Τὸ Βυζάντιον λοιπὸν κάμει μεγάλας καὶ πολυδαπάνους προσπάθειάς κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς κινδύνους ἐκ τῶν φοβερῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Κρήτης. Μαρτυροῦν τοῦτο, ὅπως εἶδομεν, ὄχι μόνον θεωρητικῶς αἱ σχετικαὶ ναυτικαὶ Διατάξεις τῶν Τακτικῶν τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ

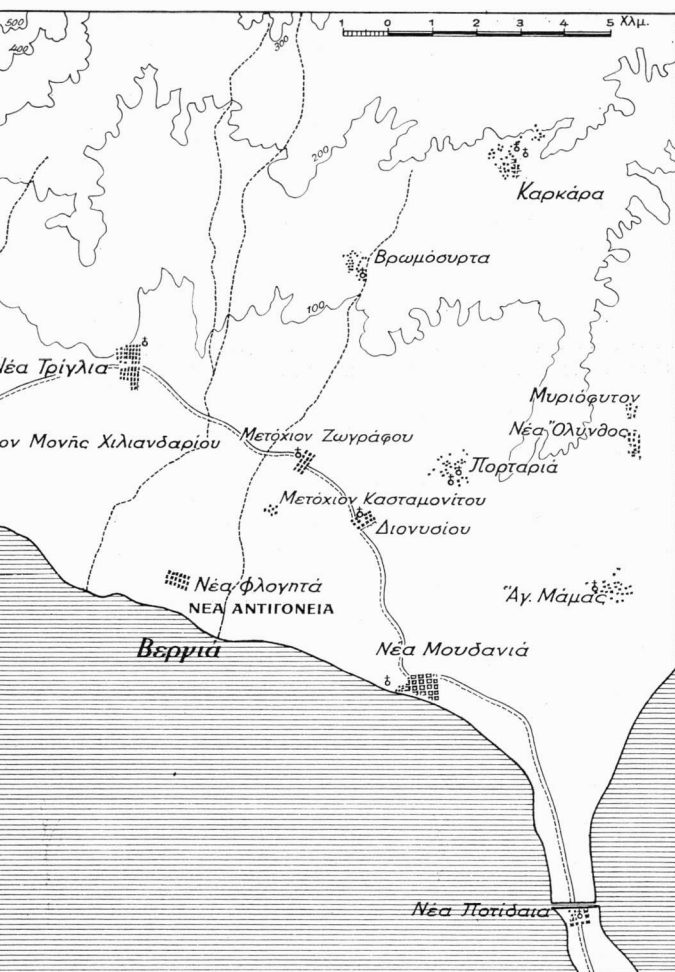
καὶ πότε ἐξηγοράσθησαν οὗτοι. Καμενιάτης, ἐκδ. Βόνν. σ. 565: *ἤδη γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ πρὸς τοῦ βασιλέως σταλεῖς Νικήτας, ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ τῆς περιχώρου στρατηγὸς χειρωθέντες ἐπήχον ἐν τισι νασὶ βαρβαρικοῖς φυλαττόμενοι*. Πρβλ. καὶ Γεωργ. Μοναχοῦ 29, ἐκδ. Βόνν. σ. 863,4 κ.έ. Δὲν ἔμπορουσε λοιπὸν ὁ Λέων ὁ Χιτζιλάκιος νὰ ἐπισκευάσῃ τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 904. Βλ. καὶ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zur Vita, κ.λ., ἐ.ά., σ. 156. Ὁχυρώσεις ὁμῶς ἐγένοντο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Ἀττάλειαν καὶ μέτρα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου ἐλήφθησαν, διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ τὸ κακὸν τοῦ 904. Βλ. G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, 2a ἐκδ., München 1952, σ. 207.

1. Κεδρηνός, Βόνν. II, σ. 303, 15 κ.έ. - Συνεχ. Θεοφάνους VI, Βόνν. σ. 405, 11 κ.έ. - Συμεὼν Μάγιστρος 28, Βόνν. σ. 735,10 κ.έ. (τόμ. Συνεχ. Θεοφάν.) - Γεώργιος Μοναχός 16, Βόνν. σ. 897, 17 κ.έ. (τόμ. Συνεχ. Θεοφάν.). Ὁ Α. Α. Vasiliev, Byzance et les Arabes τόμ. II, σ. 219, καθορίζει χρονολογίαν διὰ τὴν νίκην τοῦ Ραδηνοῦ τὸ ἔτος 917 καὶ ὄχι τὸ 924. (Βλ. Α. Α. Vasiliev, Histoire de l'Empire Byzantine, Paris 1932, τόμ. I, 324-1081, σ. 405 καὶ σημ. 2 τῆς γαλλ. μεταφρ. P. B. rodin-A. Bourguina.) Ἐκ τῆς Ἐπιστ. 23 (Migne, P. Gr. III, 149-157) τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ ἐξάγεται χρονολογία 922. Βλ. V. Grumel, Notes Chronologiques, ἐ.ά., σ. 189, Nr. 705.

2. Λέοντος, Τακτικά, Διάτ. 19: *Περὶ ναυμαχίας, παράρ. κγ' (Migne, P. Gr. 107, 989 κ.έ.): ἐπι δὲ τῶν θεματικῶν δρομώνων καὶ δρουγγάριοι ἐπιστήσονται, καὶ τουρμαῖοι, καὶ αὐτοὶ τῷ στρατηγῷ ὑποταγήσονται, καὶ τοῖς ἐκείνου παραγγέλμασιν εἴξονται*. - Αὐτόθι παράρ. κδ': *ὅτι ἀγνοῶ ὅτι περὶ κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ βασιλικοῦ πλωϊμοῦ καὶ οἱ τῶν ἄλλων θεμάτων πλωϊμοὶ στρατηγοί, δρουγγάριοι ἐκαλοῦντο ποτε τοῖς ἄνω χρόνοις, καὶ οἱ ἐπ' αὐτοὺς κόμητες μόνον καὶ κένταρχοι. Ἀλλὰ νῦν εἰς στρατηγὶδὰ ἡ ἐκάστου τῶν δρουγγαρίων ἀρχὴ ἀναβέβηκεν, καὶ καλονομένη ταῖς στρατηγματικαῖς καταμερίζεται τάξεσιν*. Προηγουμένη Διάταξις 5: *Περὶ ὀπλων, ἐ.ά., στήλ. 717 κ.έ. διδὲι εἰς παράρ. ι' (στήλ. 720) διαταγὰς εἰς ναυμάχους στρατηγούς, ὀφείλοντας νὰ ἐτοιμάσουσιν πλοῖα: Τοῖς δὲ ναυμάχοις στρατηγοῖς καὶ ναῦς παρασκευάζειν ἐξωπλισμένας, τὰς μὲν μαχήμους, τὰς δὲ ἱππαγωγούς, τὰς δὲ σκενοφόρους, ἅμα τῇ περὶ αὐτὰς ἀπάσῃ χρεϊώδει πανοπλίᾳ καὶ ἀποσκευῇ παρακελευόμεθα*.

Σχέδ. 2. Ἡ περιοχή τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χίου

κής, όπου πιθανώς εφίσκετο ή Σκάλα της Μερίας

Σοφοῦ (886-912), ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς αἱ ναυτικαὶ ἐκστρατεῖαι κατὰ τῆς Κρήτης: Τοῦ 910 (ἢ 908) ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἡμέριον, τοῦ 924 (ἢ 922) ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ραδιήνον, ἢ ὁποῖα κατέστρεψε τὸν Τριπολίτην εἰς τὴν Λήμνον, καὶ τοῦ 949 ὑπὸ τὸν ναύαρχον Γογγύλην. Μέχρι τῆς μεγάλης καὶ ἀποφασιστικῆς ναυτικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ 960 τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, κατὰ τὴν ὁποῖα ἐπὶ Ρωμανοῦ Β' καὶ συμβουλῇ τοῦ παρακοιμωμένου Ἰωσήφ Βρίγγα συνηθροίσθησαν πλοῖα πολεμικὰ «ἐκ παντὸς τόπου»¹ καὶ ἡ ὁποῖα ἀνέκτησε τὴν Κρήτην.

Θὰ ἦτο λοιπὸν ἄραγε ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατόπιν τῆς συμφορᾶς τὸ 904 τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Κράτους καὶ κατόπιν τῶν ἐπιτιμητικῶν λόγων τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ (ὅτι αὕτη ἠμέλησε νὰ παράσχη ναυτικὴν ὑποστήριξιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην) ἔλαβεν ἐπὶ τέλους μέτρα διὰ μελλοντικὴν ἄμυναν τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὅπως ἔλαβε καὶ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὀχυρώσεώς της ἀπὸ ξηρᾶς; Τὸ πιθανώτερον, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, καὶ τὸ φυσικώτερον, κατόπιν τῆς ἀνασφαλείας εἰς τὸ Αἰγαῖον, εἶναι ὅτι ἔλαβεν. Ἀλλὰ τί εἶδους μέτρα;

Γνωρίζομεν βεβαίως ὅτι κατὰ τὰς μεγάλας ναυτικὰς παρασκευὰς τοῦ Βυζαντίου καὶ ἄλλα μὴ ἀνέκαθεν ναυτικὰ Θέματα συμμετεῖχον² καὶ δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ παρασκευὴ παμμεγέθων στόλων εἰς περιστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης ἀνετίθετο πάντοτε εἰς τὰ τέσσαρα μόνον Θέματα τοῦ βασιλικοῦ³ καὶ εἰς τὰ τρία τοιαῦτα τοῦ θεματικοῦ πλωϊμοῦ⁴. Δὲν ἔχομεν βε-

1. Συνέχ. Θεοφάν., ἐκδ. Βόνν. σ. 474, 10 κ.έ.: *ὄθεν ὁ ἀποκράτωρ Ῥωμανὸς ζήλων θεῶν κινήσει τῇ συμβουλῇ καὶ εὐβουλίᾳ τοῦ παρακοιμωμένου Ἰωσήφ, ἐκ παντὸς τοῦ ναῦς καὶ πλοῖα πολεμικὰ συναθροίσας μετὰ ὑγροῦ πυρὸς καὶ ἐπιλέκτον στρατοπέδον Θρακικῶν, Μακεδονικῶν καὶ Σλαβησιάνων εἰς Κρήτην ἐκπέμψαι ἔδοξεν.*

2. Ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Ἡμέριον τὸ 910 συμμετεῖχε τὸ Θέμα Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο ναυτικὸν Θέμα τοῦ θεματικοῦ πλωϊμοῦ. Πορφυρογ., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 44, ἐκδ. Βόνν. σ. 653, 15: *Διὰ τοῦ θέματος Ἑλλάδος. Λόχοι μὲν εἰς ἀνδρῶν κοπιηλατῶν σὺ καὶ ἀνὰ πολεμιστῶν σ' ὅμοῦ γ'.*

3. Πορφυρογ., Ἐ.ἀ., σ. 667, 14: *Διὰ τῶν τεσσάρων θεμάτων τοῦ βασιλικοῦ πλωϊμοῦ.*

4. Πορφυρογ., Ἐ.ἀ., σ. 656, 8: *Διὰ τῶν πλωϊμων των γ' θεμάτων τῶν τε Κιβυρραιωτῶν, τῆς Σάμου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους.* - Zach. von Ling., Jus Gr. Ro., - τόμ. III, σ. 262 (Νεαρά VIII τοῦ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, 945-959): *οἷς ἀριθμῆσθαι κελεόμενοι καὶ τοῖς ἐπὶ τὸν στόλον ἀποτεταγμένοις πλωϊμοῖς τοῦ τε Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς Σάμου καὶ τῶν Κιβυρραιωτῶν ἀντόστολοι γὰρ καὶ οὗτοι καὶ αὐτερέται βαρεῖας μετῴσι τὰς ὑπηρεσίας: τοῖς δὲ τὰ βασιλικά πλώματα ἐπὶ ὁμίαις ὑπηρετουμένοις καὶ τοῖς λοιποῖς πλωϊμοῖς: Ὁ δὲ στόλος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ 960 ὑπολογίζεται εἰς 3.300 διαφόρους μονάδας ἐν συνόλῳ ἐναντι τῶν 88 τοιούτων τῆς ἐκστρατείας τοῦ 949 τοῦ Γογγύλη. Βλ. L. Bréhier, Les institutions κ.λ., σ. 419.*

βιαιώς κατάλογον τῶν ναυτικῶν δυνάμεων οὔτε τῆς ἐκστρατείας τοῦ 910 (ἢ 908) τοῦ ναυάρχου Ἡμερίου οὔτε τῆς ἐκστρατείας τοῦ 924 (ἢ 922) τοῦ ναυάρχου Ραδηνοῦ καὶ εἶναι γεγονός, ὅτι εἰς τὸν ἀναφερθέντα κατάλογον τῶν δυνάμεων τῆς κατὰ τῆς Κρήτης ἐκστρατείας τοῦ 949 ὑπὸ τὸν δρουγγάριον Γογγύλην¹ θεματικὸς στόλος τοῦ Θέματος Θεσσαλονίκης δὲν ἀναφέρεται. Ἀναφέρεται ὁμως ὡς συμμετασχὼν «τουρμάρχης τῆς παραλίου ἀπὸ τοῦ θέματος Πελοποννήσου μετὰ χελανδίων δ'»². Τὸ Θέμα Πελοποννήσου δὲν ἦτο καὶ αὐτό, ὅπως τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ναυτικὸν Θέμα, ἀπαρτίζον τὸ θεματικὸν πλώϊμον τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἐὰν κατὰ τὰς ἐκτάκτους αὐτὰς περιστάσεις συμμετέσχε καὶ τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποκτήσαν καὶ αὐτὸ «τούρμαν τῆς παραλίου», ναυτικὴν μερίαν δηλονότι, ὅπως τὸ τῆς Πελοποννήσου, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναφέρεται καὶ τοῦτο εἰς τὸν αὐτὸν κατάλογον. Ἄλλα δὲν ἀναφέρεται καὶ ἐπομένως δὲν ἀπέκτησε «τούρμαν τῆς παραλίου».

Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ἂν καὶ ἡ τύχη δὲν ἐπέτρεψε νὰ περιέλθῃ μέχρις ἡμῶν συγκεκριμένη περὶ τούτου πληροφορία, ὅτι, ἐὰν ἀποδεχθῶμεν ὡς λογικῶς ἀναπόφευκτον τὴν λήψιν μέτρων διὰ τὴν προστασίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ θαλάσσης μετὰ τὴν τολμηρὰν ἐπιχειρήσιν τῶν Ἀράβων πειρατῶν τὸ 904, μία μερία ἢ τούρμα τοῦ ναυτικοῦ Θέματος τοῦ Αἰγαίου ἐτάχθη πρὸς φρουρήσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ μερία ἢ τούρμα αὐτὴ ἐξέλεξε καὶ τὴν σκάαν αὐτῆς πρὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὅποیان εἶχεν ἀποστολὴν νὰ φρουρῇ, καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ μετέπειτα κατεπανικίου Καλαμερίας (Σκάλα-μερίας). Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία καὶ δὲν ὑπάρχει ἀναντίρρητος ἀπόδειξις. Ὅλαι ὁμως αἱ ἐνδείξεις συγκλίνουν εἰς τοῦτο. Πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν δὲ εἰς αὐτάς, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰς ἀνατραπέσσας ἤδη παρευμολογίας τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία. Εἰς τὴν ἀπίθανον περίπτωσιν μᾶς μελλοντικῆς ἀντιθέτου μαρτυρίας ἔχει νὰ ὠφελῆθῃ μόνον ἡ Ἐπιστήμη, ἡ ὅποία πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἠμπορεῖ νὰ παραμένῃ εἰς τὴν ἄγνοϊαν περιφρονοῦσα τὰς καθοδηγητικὰς ἐνδείξεις, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ δὲν εἶναι παρὰ ἐνδείξεις.

Μετὰ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης καὶ τὰς ἄλλας ἤττας τῶν Ἀράβων, ἐξαλειφθέντος τοῦ ἀραβικοῦ πειρατικοῦ κινδύνου, ὁ στόλος πάλιν παρημελήθη³. Ὡστε δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὰ χρονικὰ ὄρια τῆς ζωῆς τῆς ναυτικῆς

1. Πορφυρογεν., Περὶ Βασιλ. Τάξεως II, 45, ἔκδ. Βόνν. σ. 664 κ.έ.

2. Πορφυρογεν., ἔ.α., σ. 665, 18.

3. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ (969-976) ὁ δρουγγάριος τοῦ στόλου Λέων ἐπισκευάζει τὸν παραμεληθέντα στόλον. Κεδρην., ἔκδ. Βόνν. II, σ. 393,3 κ.έ.: ἐπεμελήθη δὲ καὶ τοῦ στόλου διὰ Λέοντος τοῦ μετὰ ταῦτα πρωτοβεστιαγίου, δρουγγαρίου τότε τῶν πλωϊμῶν τυγχάνοντος, τὰ μὲν παλαιὰ ἐπισκευάσας, κατασκευάσας δὲ καὶ ἄλλα

φρουρήσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῆς μερίας τοῦ ναυτικοῦ Θεμάτου τοῦ Αἰγαίου μεταξύ τῶν ἐτῶν 904 καὶ 960. Τὰ ἐξήκοντα περίπου ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ λιμένος εἰς τὸ Θέμα Θεσσαλονίκης εἶναι ἀρκετὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐξάπλωσιν ἐνὸς τοπωνυμίου σημαντικοῦ διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ τόπου εἰς ἐποχὴν ἀραβικῆς πειρατικῆς τρομοκρατίας καὶ κρατικῆς ἀμυντικῆς ναυτικῆς παρασκευῆς.

Ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ἀπολεσθέντων τῶν μεγάλων ναυτικῶν Θεμάτων τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ θεματικὸν πλῶϊμον, οἱ Κομνηνοὶ αὐτοκράτορες στρέφονται δι' ἐνίσχυσιν πρὸς ξένους μισθοφορικοὺς στόλους¹. Οὕτως ἴσως ἐξηγεῖται, διατὶ τόσον ἐνωρίς (πρὸ τοῦ 1083) λησιμονεῖται ἡ Σκάλα τῆς Μερίας καὶ συνεπῶς καὶ τὸ ἔτυμον τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία.

7. Π ο ὗ π ι θ α ν ῶ ς ἦ τ ο ἡ Σ κ ἄ λ α τ ῆ ς Μ ε ρ ί α ς

Ἐκ τῆς ἡ Σκάλα τῆς Μερίας ἔδωκεν, ὅπως πιστεύομεν, τὸ ὄνομα εἰς τὸ κατεπανίκιον Καλαμαρίας, ἡ θέσις αὐτῆς πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ παράλια τοῦ μετέπειτα κατεπανικίου Καλαμαρίας, τοῦ ὁποίου καθορίσθησαν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα κατὰ προσέγγισιν τὰ ὄρια.

Ἀποκλειομένης τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, ἡ ὁποία ἀπετέλει, ὅπως εἶδομεν, χωριστὸν κατεπανίκιον, τὰ παράλια αὐτὰ συνίστανται εἰς τμῆμα τοῦ Σιγγιτικοῦ ἢ Τορωναίου κόλπου καὶ εἰς ὄλην τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς σημερινῆς Νέας Ποτειδαίας, τῆς κειμένης ἐπὶ τοῦ στενοῦ λαίμου τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας. Οὔτε ὅμως ἡ πόλις Κασσάνδρεια (=σημερινὴ Νέα Ποτειδαία) οὔτε ἡ Θεσσαλονίκη ἤμποροῦν νὰ εἶναι ἡ ζητούμενη θέσις. Αἱ πόλεις αὐταί, πρῶτον, εἶναι γνωσταὶ ἀνέκαθεν ὑπὸ τὸ σημαντικὸν αὐτῶν ὄνομα καί, δεύτερον, εὐρίσκονται εἰς θέσιν πολὺ βαθεῖαν διὰ μίαν ταχεῖαν καὶ προληπτικὴν ἐξόρμησιν τῆς φρουρούσης τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης μοίρας στόλου κατὰ ἐπερχομένου εἰς τὸν ἑσπερικὸν ἐχθροῦ. Δὲν ἀπομένει λοιπὸν παρὰ ἡ παραλία τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τοῦ Αἰναίου ἀκρωτηρίου (Καρά-Μπουρνου) μέχρι τοῦ λαίμου τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας.

καινά, καὶ στόλον ἀξιόλογον καταστησάμενος Πρβλ. καὶ R. Guiland, ἔ.α., σ. 218 καὶ σημ. 6.

1. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός (1081-1118) ἐνεσωματώσε τὰ ὑπόλοιπα τοῦ στόλου τῶν ναυτικῶν Θεμάτων εἰς τὸ βασιλικὸν πλῶϊμον ὑπὸ μίαν διοίκησιν καὶ ἡ κατάστασις αὐτὴ παρέμεινεν ἀμετάβλητος μέχρι τοῦ 1453. Τὸ βασιλικὸν ὅμως πλῶϊμον προωρίζετο κυρίως διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πρωτεύουσος καὶ δι' ἄλλας ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις ἐγγίνετο προσφυγὴ εἰς τοὺς στόλους τῶν Βενετῶν, τῶν Γενουατῶν καὶ τῶν Πισσατῶν. Βλ. E. Stein, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte, τόμ. II, 1923-1926, I καὶ 2 Heft, Hannover 1926, σ. 56/7. R. Guiland, ἔ.α., σ. 219. - L. Bréhier, Institutions κ.λ., σ. 419-429: La fin de la marine imperiale (ἰδίᾳ σ. 420, 424).

Τὸ τμήμα τοῦτο ὁμως τῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς οὐδένα ὄρων παρουσιάζει σήμερον, δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς λιμὴν ἔστω καὶ μικροῦ μέρους στόλου. Τὰ πράγματα ὁμως δὲν φαίνεται νὰ εἶχον ἀνεκαθεν οὕτω. Ὑπάρχει ἐκεῖ μία θέσις, ἡ ὁποία φέρει σήμερον, ἐκ τυχαίας βεβαίως συμπτώσεως, τὸ ὄνομα Σκάλα. Ἡ σκάλα τοῦ σημερινοῦ νεωτέρου χωρίου Νέα Καλλικράτεια παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ρεύματος Κουλαφλί (ἀρχαίον ποταμίσκου Χαβρία)¹. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ πλησίον τῆς ἀκτῆς μεταξὺ τοῦ Αἰναίου καὶ τῆς Κασσάνδρας εὐρίσκετο ἡ ἀρχαία πόλις Ἀντιγόχεια, κτίσμα τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ². Ἐκ δὲ τοῦ γνωστοῦ χωρίου τοῦ Λιβίου προκύπτει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ Ἀντιγόχεια εἶχε λιμένα ἱκανὸν νὰ περιλάβῃ τὸν ρωμαϊκὸν στόλον, ὁ ὁποῖος κάμνει ἐκεῖ ἀπόβασιν πρὸς λεηλασίαν τῶν περιχώρων³. Ὁ λιμὴν ὁμως αὐτὸς δὲν ὑπάρχει σήμερον.

Τὴν Ἀντιγόθειαν αὐτὴν⁴ ἀναφέρει ὁ Πτολεμαῖος μὲ δύο ὀνόματα: Ἀντιγόθεια ἢ Ψαφαρά⁵, ὁ δὲ ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς τοῦ Πτολεμαίου σημειώνει περὶ τοῦ ὀνόματος Ψαφαρά: «Ψαφαρά *priscum oppidi nomen fuerit. Quod si corruptum est, fortasse legendum Σκάβαλα...Antigoneia haec intelligenda apud Livium, 44, 10*»⁶. Θεωρεῖ λοιπὸν τὸ Ψαφαρά ὡς παλαιότερον

1. Βλ. Ἐπιτελ. Χάρτην τῆς Ἑλλάδος 1:75.000. Φύλ. Ἐπανωμῆ-Καραμπουρνὸς καὶ 1:100.000. Φύλ. Ἐπανωμῆ Ε8. Βλ. καὶ Σχέδ. 2 ἐνταῦθα σ. 280-281. Ὁ Μ. Χ ρ υ σ ο χ ὀ ρ ο υ, Ἡ Σερμύλη (Ὀρμύλια), Ἐπετ. Φιλολ. Συλλ. Παρνασοῦ, ἔτος Δ', ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 104-113, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἀρχαῖος ποταμίσκος Χαβρία εἶναι ὁ σημερινὸς ποταμὸς τῆς Ὀρμύλιας. Ἡ σήμερον ἐκεῖ ὑπάρχουσα σκάλα εἶναι νεώτερα ἀποβᾶθρα τοῦ προσφυγικοῦ συνοικτισμοῦ Νέα Καλλικράτεια (1924).

2. Βλ. Ἄρθρον *Antigoneia* Nr. 3 εἰς *Pauly - Wissowa, RE*, τόμ. I, στήλ. 240 ὑπὸ *G. Hirschfeld*: *Stadt Macedoniens in Krossaia an der Westküste von Chalkidike, südlich oder südöstlich von Aineia, mit einem Hafen oder Landungsplatze*. Αὐτόθι καὶ πηγαί. Βλ. καὶ *Στεφ. Βυζαντίου, Λεξ., λ. Ἀντιγόθεια* (στήλ. 897): Τρίτη Μακεδονία Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ.

3. *T. Livius, lib. 44, cap. 10*: *Revocatis igitur in naves militibus omnisque Thessalonicae oppugnatione Aeniā inde petunt. Quindecim milia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertilis agro. Pervastatis finibus eius legentes orā Antigonēam perveniunt. Ibi egressi in terram primo devastarunt agros passim et aliquantum praedae contulerunt ad naves... ab Antigonea Classis profecta ad agrum Pallenensem escensionem ad populandum fecit. Finium is ager Cassandrensiū erat, longe fertilissimus omnis orae; Quam praetervecti fuerant.*

4. Δὲν πρέπει νὰ συγχέηται αὐτὴ μὲ τὴν Ἀντιγόθειαν ἐν Μυθονία, περὶ τῆς ὁποίας βλ. *Fr. Geier* εἰς Ἄρθρον *Macedonia* παρὰ *Pauly - Wissowa - Kroil, RE*, τόμ. 27, στήλ. 658 καὶ *RE*, τόμ. I, στήλ. 2405: Ἄρθρον *Antigoneia* Nr. 4 ὑπὸ *G. Hirschfeld*.

5. *Cl. Ptolemaei, Geographia, lib. III, cap. 12, 35. ed. C. Müller, Paris 1883, τόμ. I, I, σ. 516*. Περὶ τῆς ἐπιβιώσεως τῆς λέξεως «Ψαφαρά» εἰς σημερινὰ ἰδιώματα βλ. Ἀ. Γ σ ο π α ν ᾶ κ η, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ποιητικῶν λέξεων: Αἰ Γλωτται, Ρόδος 1949, σ. 38.

6. *C. Müller, ἑ.ἀ.*

ὄνομα τῆς Ἀντιγονείας καὶ ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει τὴν λέξιν, ὑποπτεύεται παραφθορὰν ἐκ τοῦ Σκάβαλα. Ὁ Kierpert εἰς τὸν χάρτην αὐτοῦ τῆς Μακεδονίας¹ σημειώνει καὶ τὰ δύο ὀνόματα: Antigoneia Psarhara καὶ μὲ ἐπίνοιον Λισαί. Τὸ Ψαφάρὰ ὁμῶς οὔτε παλαιότερον ὄνομα τῆς Ἀντιγονείας εἶναι οὔτε παρεφθαρμένον, ὅπως λέγει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πτολεμαίου. Ψαφάρος, ἄ, ὄν, ὡς ἐπίθετον, ἰδίᾳ ἐπὶ ἐδάφους λεγόμενον, σημαίνει: εὐθριπτος, χαλαρᾶς ὑφῆς, ἀμώδης². Τὸ Ψαφάρὰ λοιπὸν παρατίθεται εἰς τὸ Ἀντιγόνην ὡς κατηγορηματικὸς προσδιορισμὸς. Μετ' ἄρθρου λοιπὸν καὶ ὄχι μετὰ διαζευκτικοῦ συνδέσμου πρέπει νὰ νοηθῇ τὸ διπλοῦν ὄνομα: Ἀντιγόνην ἢ Ψαφάρὰ (ὡς παρὰ Kierpert) καὶ ὄχι Ἀντιγόνην ἢ Ψαφάρὰ (ὡς παρὰ Πτολεμαίῳ). Τὸ ἐπίθετον τῆς Ἀντιγονείας Ψαφάρὰ ἐξηγεῖ τὴν ἐξαφάνισίν της, ὅπως θὰ ἰδοῦμε.

Τοποθετεῖται δὲ ἡ Ἀντιγόνην αὐτὴ τόσον ὑπὸ τοῦ Kierpert³, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Δήμιτσα⁴, εἰς τὴν θέσιν περίπου τοῦ σημερινοῦ μετοχίου τῆς Μονῆς Ἀγίου Παύλου, ὀλίγον μεσογειότερον τῶν ἐκβολῶν τοῦ σημερινοῦ ρεύματος Κουλαφλί (ἀρχ. Χαβρία)⁵ καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης αὐτοῦ.

Ὁ Στ. Πελεκίδης, τοποθετῶν τὴν Βέροϊαν τῆς Χαλκιδικῆς⁶ εἰς τὴν ση-

1. H. Kierpert, Topographisch - historischer Atlas von Hellas und den hellenischen Colonien, Berlin 1851, Tab. XVI: Macedonia. Τοῦ αὐτοῦ, Neuer Atlas von Hellas und den hellenischen Colonien, Berlin 1879, Tab. VII.

2. H. G. Liddle - R. Scott, Greek-English Lexicon, ἐκδ. 1948, λ. Ψαφάρος: friable, powdery, crumbling...frequ. of soil, sandy... λεπτόγεις καὶ ψαφάρὰ χόρα. Πρβλ. L. Robert εἰς «Hellenika» (Revue de philol., litt. et hist. anciennes), 13 (1939) 143.

3. Βλ. χάρτην H. Kierpert, ἔα.

4. Μ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις κ.λ., σ. 605/6: «Τούτων δὲ ἡ μὲν Ἀντιγόνην, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος δηλοῦται, κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ (280 π.Χ.), ἔκειτο ἐν τοῖς ὄριοις τῆς Κροσσαιᾶς καὶ Βοττικῆς, ἐνθα νῦν ὑπάρχει τὸ μετόχιον τοῦ Ἀγίου Παύλου παρὰ τὸν Χαβρίαν ποταμόν».

5. Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:75.000. Φύλλ. Ἐπανομή-Καραμπουρνοῦ καὶ 1:100.000. Φύλλ. Ἐπανομή Ε8. Βλ. Σχῆδ. 2 ἐνταῦθα, σ. 280-281.

6. Στ. Πελεκίδης, Ἐρῶν ἀπὸ τὰ Ποτειδεατικά, «Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης», τόμ. 6 (Μνημόσυνον Ν. Γ. Παπαδάκη), Θεσσαλονίκη 1950, σ. 490. Τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως καὶ δευτέρας Βεροίας, ἐν Χαλκιδικῇ, ἤγειρεν ὁ G. Grote, Geschichte Griechenlands, Berlin 1882 (μετάφρ. ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ), τόμ. III, σ. 367, σημ. 2 (120) (= A History of Greece, κεφ. 47, σημ. 1846-1855), ἵνα ἐξομαλύνῃ τὰς τοπογραφικὰς δυσκολίας τοῦ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου I, 51. Ὁ Στ. Πελεκίδης, δεχόμενος τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, ταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὴν σημερινὴν Βεργιάν, στηριζόμενος εἰς τὰς βυζαντινὰς εἰδήσεις α) τῶν Σχολίων εἰς Δημοσθένους 11,17 καὶ 248,3 (Oratores attici. ed. C. Müller, Paris 1888, τόμ. II, σ. 532 καὶ 539), ὅπου ἴσταιται: Ποτίδαια ἢ νῦν Βέρροια, καὶ β) Ἱεροκλ. Συνεκδήμου append. II, 66: Ποτίδαια ἢ νῦν Βέρροια καὶ append. III, 118: Ποτίδαια ἢ νῦν Κασάνδρια ἦγον ἢ Βέρροια. (Ἐκδ. A. u. g. Burkard, Lipsiae 1893, σ. 66 καὶ σ. 69). Τοῦτο παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ E. O. Berhummert, Ἄρθρον Beroia Nr. 2 εἰς Pauly-Wissowa, RE τόμ. V, στήλ. 306, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὰς βυζαντινὰς περὶ Βεροίας τῆς Χαλ-

μερινήν Βεργιάν: «...τὴν τοποθεσία», λέγει, «ἐπάνω στὴ θάλασσα τῆς Χαλκιδικῆς λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ δέκατο τέταρτο χιλιόμετρο βορειοδυτικὰ τῆς Ποτειδαίας τὴν πολὺ καλὰ προφυλαγμένη κι ἀπὸ τὸν βορῶν κι ἀπ' τοὺς δυτικούς ἀνέμους και γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀγκυροβολιῶ, ὅπου ἄλλως ὁ Κίερπετ σημειώνει «τὴν Κώμβρειαν τῆς Κρσοσαίης χώρας» τοῦ Ἡροδότου (VII, 123) καὶ ὁ χάρτης τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου τὴν ἀρχαία «Ἀντιγόνην», σημειώνει ἐκεῖ εἰς τὴν Βεργιάν καὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας¹.

Ἐπὶ τὴν Βεργιάν εἰσὶν ἄλλοι δύο τοποθετήσεις τῆς Ἀντιγονείας τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ: Μία τοῦ Κίερπετ καὶ τοῦ Δήμιτσα, παρὰ τὸ Μετόχιον τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου μεσογειότερον τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας, καὶ μία τοῦ χάρτου τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου καὶ τοῦ Πελεκίδου, νοτιώτερον εἰς τὴν σημερινήν Βεργιάν. Ἡ πρώτη εἶναι μεσογειότερα, ἀλλὰ κατὰ τὸ Νο 3 τοῦ Ἄρθρου Ἀντιγόνην τῆς RE (τοῦ Hirschfeld) καὶ κατὰ τὸν χάρτην τοῦ Κίερπετ ἔχει ἐπίνειον Λισαί. Ἡ δευτέρα εἶναι ἐπὶ τῆς ἀκτῆς καὶ δικαιολογεῖται τὸ ἐπιθετὸν τῆς Ψαφάρᾶ. Εἶναι δὲ γεγονός, ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς, ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας μέχρι τοῦ νοτιωτέρου συνοικισμοῦ Καρβ(ου)νὸ καὶ περαι-

κιδικῆς εἰδήσεις ὡς προερχομένα ἀπὸ ἄγνοιαν τῆς τοποθεσίας τῆς Ποτειδαίας. Ὁ Στ. Πελεκίδης ἐξηγεῖ τὴν σύγχυσιν αὐτὴν τῶν ὀνομάτων Ποτειδαίας καὶ Βεροίας ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Ποτειδαία, μὴ ἔχουσα εἰς τὴν δυτικὴν αὐτῆς ἀκτὴν ἀσφαλῆ λιμένα, μεταχειρίζετο διὰ τὰς πρὸς τὰ παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ συγκοινωνίας αὐτῆς ὡς ἐπίνειον τὴν Βέροϊαν αὐτὴν τῆς Χαλκιδικῆς (Βεργιάν) καὶ οὕτως ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὀνομάτων καθίστατο εὐκόλος. Ὁ ἴδιος ὁμοῦ παρατηρεῖ (σ. 490, σημ. 3): «Ἀπὸ τὸν νεοελληνικὸν σχηματισμὸν τοῦ ὀνόματος Βεργιά, μὲ τὸν τόνον στὴν λήγουσα, ὀδηγοῦμεθα εἰς τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, πῶς ὁ ἀρχαῖος τοπωνυμὸς τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρέπει νὰ ἦταν: Βεροία (ἄλλως Βερόη) καὶ ὄχι Βέροια». Εἰς ἐνίσχυσιν, πάντως, τῆς γνώμης τοῦ Στ. Πελεκίδου, περὶ ὑπάρξεως Βεροίας καὶ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ἠμποροῦμε νὰ προσθέσωμε χωρίον ἐκ τοῦ Λόγου εἰς τὸν Βίον καὶ τὰ Θαύματα τῆς Ἁγίας Θεοδόρας Θεσσαλονίκης τοῦ διακόνου καὶ χαρτοφύλακος τῆς πόλεως Ἰωάννου τοῦ Σταυρακίου (-1283), τοῦ ἐδοθέντος ὑπὸ τοῦ Ε. Kurtz μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ κληρικοῦ Γρηγορίου συγγραφέντος Βίου τῆς αὐτῆς Ἁγίας Θεοδόρας: E. Kurtz, Des Klerikers Gregorius Bericht κ.λ., ἔ.α., σ. 68, στ. 36 κ.ε.: «Νεῦνις τῆς Βεροίας ἐκ πόλεως, ἦν δὴ καὶ Π ο τ ῖ δ α ι α ν ο ῖ τὸν πάλαι λόγον κατωνομάκασι, πρὸς τὸ μέγα καὶ περίπυστον ἄστὸ τὸ δὲ Θεσσαλονίκης οὕτω δόξαν ἐγένετο». Εἶναι πράγματι ὀλίγον δυσκολώτερον τῶρα νὰ ἀποδοσῶμεν ἄγνοιαν τῆς τοποθεσίας τῆς Ποτειδαίας, ὡς ὁ Oberhammer, εἰς ἄνθρωπον ζῶντα εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπως ὁ Σταυρακίος.

1. Βλ. καὶ Σχεδιάγραμμα αὐτοῦ, αὐτόθι, σ. 489. Τὴν Βεργιάν αὐτὴν σημειώνει ὁ χάρτης τοῦ Μιχ. Χρυσόχου τοῦ Ζιτσαίου, δαπάναις τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων 1897, κατὰ τὸν Στ. Πελεκίδην, ἔ.α., σ. 483, σημ. 5, ἀλλὰ δὲν ἠμπορέσαμε νὰ τὸν ἴδωμε. Τὴν Βεργιάν ἀναφέρει διὰ τὴν παρ' αὐτὴν προϊστορικὴν τούμβαν καὶ ὁ A. J. B. W a c e, The Mounds of Macedonia, «The Annual of the British School of Athens» XX (1913-1914) 128: at Verria, the site of Antigoneia according to the Austrian staff map; non visited. Τὸν χάρτην τοῦτον τοῦ Αὐστριακοῦ Ἐπιτελείου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται καὶ ὁ Στ. Πελεκίδης, ἔ.α., σ. 490, δὲν ἠμπορέσαμε νὰ ἴδωμε.

τέρω μέχρι τῆς Ποτειδαίας, παρουσιάζει σήμερα ισχυράν διάβρωσιν. Ἡ θάλασσα κατατρώγει τὸ ἀμμώδες ἔδαφος καὶ εισέρχεται ἐντὸς τῆς ξηρᾶς, οἱ δὲ ἐντόπιοι ἀλείψ βεβαίουν ὅτι διακρίνουν ἐντὸς αὐτῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἀκτῆς τῆς Βεργιάς τὰ λείψανα λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων¹. Οὕτω καὶ δύο λιμένες ἔχουν ἐξαφανισθῆ: Εἰς τοῦ ἐπινείου Λισαί εἰς τὴν σκάλαν τῆς Νέας Καλλικρατείας τῆς βορειότερον τοποθετουμένης Ἀντιγονείας καὶ εἰς τῆς ἀκτῆς τῆς σημερινῆς Βεργιάς τῆς νοτιώτερον τοποθετουμένης Ἀντιγονείας. Εἰς ποίαν ὁμως ἀπὸ τὰς δύο θέσεις ἦτο ἡ Ἀντιγονεία τοῦ Γονατᾶ καὶ ὁ καταποντισθεὶς λιμὴν αὐτῆς μόνον ἀρχαιολογικῆ ἔρευνα ἠμπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ. Εἰς ἡμᾶς ἀρκεῖ ὅτι αὐτὴ καὶ ὁ λιμὴν τῆς εὐρίσκετο ἄλλοτε εἰς τὴν κατατρωγομένην ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν δυτικῶν ἀνέμων ἀμμώδη (ψαφαρᾶν) δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας μέχρι τῆς σημερινῆς Νέας Ποτειδαίας.

Οὕτω τὸ μὲν ἀναφερθὲν χωρίον τοῦ Λιβίου (44,10) μαρτυρεῖ ὅτι ὑπῆρχε πράγματι λιμὴν εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μεταξὺ τοῦ Αἰναίου ἀκρωτηρίου καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, εἰς τὸν ὁποῖον προσωρμίσθη ὁ ρωμαϊκὸς στόλος καὶ ἔκαμεν ἀπόβασιν εἰς τὴν ἀκτὴν, τὸ δὲ ἐπίθετον τῆς Ἀντιγονείας «ψαφαρᾶ» καὶ ἡ φυσικὴ κατάστασις τῆς ἐκεῖ παραλίᾳς σήμεραν ἐξηγοῦν τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ λιμένος τούτου εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ὁμως, κατὰ τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ τῆς ναυτικῆς φουρήσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ Ἀραβας πειρατᾶς μεταξὺ 904 καὶ 960, πρέπει νὰ ἐσώζετο ὁ λιμὴν αὐτός. Μαρτυρίαν ρητὴν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν, ὑπάρχει ὁμως μία ἔνδειξις, ὀλίγον ἀσαφῆς βεβαίως, ὅτι τοῦτο συνέβαινε κατὰ τὸν 9ον τοῦλάχιστον αἰῶνα. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἐξορισθεὶς εἰς Θεσσαλονίκην, ἔρχεται διὰ θαλάσσης ἐκ Λήμνου καὶ προσωρμίζεται πρῶτον εἰς τὸ Καναστραῖον ἀκρωτήριο (τὴν ΝΔ ἄκραν τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας), ἔπειτα εἰς τὸν λαιμὸν τῆς αὐτῆς χερσονήσου καὶ τέλος «εἰς τὸ ἔμβολον», εἰς τὴν παραλίαν δηλαδὴ τοῦ Μεγάλου Καρα-Μπουρνοῦ ἔξω τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν ἐπιβάς ζῶον εἰσέρχεται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην διὰ τινος τῶν ἀνατολικῶν πυλῶν αὐτῆς². Ἡ χρησιμ-

1. Αὐτὸ τὸ βεβαίονει ὁ Στ. Πελεκίδης, ἑ.ἀ., σ. 490, σημ. 4. Αὐτόθι, σ. 490, σημ. 1, ὁ ἴδιος σημειώνει: Στὴ θέσις αὐτὴ (στὴ Ποτεΐδαια ἔξω ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Κασσάνδρας) ἡ ἀκτὴ τῆς Ποτεΐδαιας φαίνεται καὶ ἀπὸ μακριὰ σὲ μιὰ ἀρκετὴ ἔκτασις καταφωγμένη ἀπὸ τὰ κύματα σφοδρῶν δυτικῶν ἀνέμων. Στὴν ἴδια θέσι, σὲ μίαν μου ἐκδρομὴν τὸ 1928, βρῆκα καὶ ἓνα ναὸ κατὰ τὸ ἥμισυ σωζόμενον καὶ κατὰ τὸ ἄλλο του ἥμισυ σκορπισμένον μέσα στὴ θάλασσα, ἀπ' ὅπου μάζεψα ἀρκετὰ νομίματα ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ πολλὰ μολύβδινα βαρίδια, ἀναθήματα ψαράδων.

2. S. Theodori Studitae epist. lib. I. M i g n e, P. Gr. 99, στ. 917: Epist. Γ': *ὁμίσαντες ἐν τῷ Καναστραῖ ἔν τοις Θεσσαλονίκης ὁρίοις*: ἔπειτα εἰς Παλλήνην τὰ πρόσγαια τοῦ κόλ-

ποίησις ζώου σημαίνει ότι ἀπεβιβάσθη ἀρκετά μακρὰν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅτι τὸ πλοῖον τοῦ εἶχε λόγους νὰ μὴν εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόλπον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπομένως τοῦτο προσωρμίσθη τελευταῖον εἰς λιμένα τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Χαλκιδικῆς, εὐρισκόμενον ὄχι μακρὰν τοῦ Μεγάλου Καρὰ-Μπουρνοῦ. Ἴδου λοιπὸν λιμὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Χαλκιδικῆς μαρτυρούμενος κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ μάλιστα ὑποδεικνυομένης τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας, ἀφοῦ αὐτὸς πλησιάζει εἰς τὸ Μεγάλο Καρὰ-Μπουρνοῦ (Ἐμβολον).

Πάντως, εἰς τὰ πολὺ ἀργότερον ἀρχόμενα ἔγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἄθω, τὰ ἀφορῶντα εἰς κτήματα τῶν Μονῶν εἰς τὴν Καλαμαρίαν, ἀναφέρεται εἰς τὰ μέρη αὐτὰ χωρίον (Ἐπάνω) Ἄντιγόνοια, τὸ ὁποῖον διέσωσεν ἐπιτοπίως τὸ ὄνομα τῆς ὁμωνύμου ἀρχαίας πόλεως, ἐπιβεβαιουμένης οὕτω τῆς μαρτυρίας τοῦ Λιβίου¹. Δὲν γνωρίζομεν, βεβαίως, ἐὰν ἡ Ἐπάνω Ἄντιγόνοια τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἄντιγονείας ἢ ποῦ ἔκειτο ἀκριβῶς ἢ βυζαντινῆ Ἄντιγόνοια². Τὴν ἀκριβῆ θέσιν μιᾶς ἀρχαίας πόλεως μόνον ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἠμπορεῖ, ὡς εἴπομεν, νὰ καθορίσῃ μετὰ βεβαιότητος. Καὶ ἐὰν ὅμως δὲν δεχθῶμεν, ὅπως δέχεται ὁ Kierpert καὶ ὁ Δήμιτσας, ὅτι ἡ ἀρχαία Ἄντιγόνοια ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς Ἁγίου Παύλου, ἀλλὰ δεχθῶμεν ὡς θέσιν αὐτῆς τὴν Βεργιάν, ὅπως ὁ αὐστριακὸς ἐπιτελικὸς χάρτης καὶ ὁ Πελεκίδης, πάλιν συσσωρεύονται κατ' ἄλλον τρόπον αἱ ἐνδείξεις, ὅτι ἡ Σκάλα τῆς Μερίας ἔκειτο μετὰ τῆς σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας καὶ τῆς σημερινῆς Νέας Ποτειδαίας καὶ ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ τμήμα τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Χαλκιδικῆς ἐγεννήθη τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία. Αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ εἶναι αἱ ἐξῆς:

που' εἶτα εἰς τὸ ἔμβολον. Ἐκ τῶν ἔνθεν ζώοις πάλιν ἐπιβεβηκότες... εἰσῆχθημεν ἐν τῇ πόλει... εἰς μετὰ στρατιωτικῶν προσέμενον ἐν τῇ ἀνατολικῇ πόρτῃ.

1. Ἡ Μονὴ Ζωγράφου ἀναφέρειται ὡς ἔχουσα κτήματα εἰς τὴν περιόχην αὐτὴν ἀπὸ τοῦ 1320 τὸ παλαιότερον. Act. Zogr. 17,39 (1320): *Ἐν τῷ κατεπανίῳ Καλαμαρίας εἰς τὸ χωρίον τὴν ἐπάνω Ἄντιγονίαν*. - 23,26 (1325): *τοῦ ἑτέρου μετοχίου αὐτῆς τοῦ εἰς τὴν Ἄντιγονίαν*. Οὕτω καὶ 26,21 (1327)-27,16 (1328) - 33,26 (1342) - 34,34 (1342). Εἰς ἀχρονολόγητον χρυσοβούλλον ἀδῆλον αυτοκράτορος, δημοσιευθὲν ὑπὸ Χριστ. Κτενῆ, Χρυσοβ... μονῆς Δοχειαρίου, 11,52 καὶ 74 («Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 4, 1927, 310), ἡ Ἄντιγόνοια φέρεται ὡς κτῆμα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου: *...τὸ ἕτερον χωρίον αὐτοῦ* (πρωτοβεστιαρίου Δημ. Μουρίνου) *τὸ περὶ τὴν Θεσσαλονίκην διακείμενον καὶ ὀνομαζόμενον ἡ Ἄντιγόνοια, ὅπερ παρεδόθη αὐτῷ παρὰ τοῦ Κεραμέως εἰς ποσότητα ὑπερπύρουν 104*. Ἡλλαξε λοιπὸν ἅπασι καὶ ἰσως καὶ περισσοτέρας φοράς χεῖρας τὸ χωρίον Ἄντιγόνοια.

2. Τὸ σημερινὸν νοτιώτερον χωρίον Νέα Ἄντιγόνοια, μετονομασθὲν εἰς Νέα Φλογητὰ (Ἐπιτελ. Χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1:100.000. Φύλ. Ἐπανωμὴ Ε8. Γ ρ. Σ τ ε φ ἄ ν ο υ, Πλήρες Γεωγραφικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλλάδος, Ἄθηναι ἄ.ἔ., λ. Ἄντιγόνοια), διεκδικεῖ καὶ αὐτὸ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἐκεῖ δὲ σημειῶναι αὐτὴν ὁ αὐστριακὸς ἐπιτελικὸς χάρτης. (Βλ. Σ τ. Π ε λ ε κ ἰ δ η, ἔ.ἄ., σ. 490).

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ σημερινοῦ ρεύματος Κουλαφλί καὶ πλησίον τοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ τῆς Νέας Καλλικρατείας ὑπάρχει σήμερον Μετόχιον τῆς Μονῆς Ξενοφώντος, ὀλίγον δὲ νοτιο-ανατολικότερον τοῦ ἐν λόγῳ ρεύματος εὐρίσκεται Μετόχιον τῆς Μονῆς Χελανδαρίου. Τοιοῦτοτρόπως γειτνιάζον τὰ Μετόχια τῶν Μονῶν Ἁγίου Παύλου, Ξενοφώντος καὶ Χελανδαρίου. Οὐδαμῶ ἄλλο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κατεπανικίου Καλαμαρίας συμβαίνει τοῦτο. Καὶ ἡ μὲν Μονὴ Ξενοφώντος εἶναι ἡ παλαιότερα ἐκ τῶν μονῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον κτήματα εἰς τὴν Καλαμαρίαν¹, αἱ δὲ Μοναὶ Ἁγίου Παύλου καὶ Χελανδαρίου εἶναι αὐταί, διὰ τὰς ὁποίας ἐξεδόθησαν τὰ ἔγγραφα τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐγεννήθη καὶ ζῆ ὁ παρετυμολογικὸς μῦθος τῆς δωρεᾶς αὐτῆς. Ἐρὶς μεταξὺ τῶν μονῶν Ἁγίου Παύλου καὶ Ξενοφώντος ἀναφέρεται τὸ 1539 (μετὰ λοιπὸν τὴν Τσάριτσαν Μάραν) εἰς ἔγγραφον, ἀναφερόμενον εἰς τὸν Κατάλογον τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, καὶ ἀφορᾷ εἰς ὀροθετικὴν ὑπόθεσιν περὶ διαχωρίσεως συνορευόντων χωραφίων². Περὶ τὰ Μετόχια λοιπὸν αὐτὰ καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν περιστρέφετο ἡ ἔρις τῶν Μονῶν, τὰ ἔγγραφα καὶ αἱ παρετυμολογικαὶ παραδόσεις περὶ Μάρας, ἐπειδὴ δὲ αἱ παραδόσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν παλαιότεραν σκόπιμον³ παρετυμολογίαν τοῦ τοπωνυμίου

1. Εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Ξενοφώντος, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 1083-1784, ἡ Καλαμαρία καὶ μετόχιον τῆς Μονῆς εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται ἤδη εἰς τὸ πρῶτον ἔγγραφον (1,222 τοῦ 1083), ἐνὸς εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 1009-1768, μόνον τὸ 1316 (31,16) ἐμφανίζεται ἡ Καλαμαρία καὶ κτήματα τῆς Μονῆς εἰς αὐτὴν. Δὲν ἠμπορέσαμε νὰ ἴδωμεν τὰ εἰς ἀπρόσιτον θέσιν δημοσιευμένα ἔγγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίου Παύλου («Νέα Ἐποχὴ», ἔτος Αὐγ. Ἀθῆναι 1925. Σποράδην εἰς τὸ Περιοδικόν). Οὐδὲ τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ S t. B i n o n, *Les origines legendaires et l'histoire de Xeropotamou et de St. Paul de l' Athos*, Louvain 1942. (Περὶ αὐτοῦ ὁμιλεῖ ὁ V. L a u r e n t, *Xeropotamou et St. Paul, Histoire et legende à l' Athos*, «Revue historique desud-est européenne», 22, 1945, 277-278). Εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 897-1178 (Α' τόμος τῶν Rouillard-Collomp), μόνον τὸ 1329 ἐμφανίζεται ἡ Καλαμαρία εἰς τὰ ὑπὸ Σ ω φ ρ. Ε ὐ σ τ ρ α τ ι ᾶ ὁ υ, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ, «Ἑλληνικά» 2 (1929) δημοσιευθέντα (εἰς σ. 355). Ἄλλα μοναὶ, ὡς π.χ. ἡ Κουτλουμουσίου, ἡ Παντοκράτορος, μὴ ἔχουσαι κτήματα εἰς Καλαμαρίαν, οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐμφανίζουσι εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτῶν.

2. Εὐλόγιον Κουρίλα, ...Κατάλογος... Πορφυρίου, Οὐσπένσκη «Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπ.» 7 (1930) 222, ἀριθμ. 149 (1539): Ὄροθετικὴ ὑπόθεσις περὶ διαχωρίσεως τῶν συνορευομένων χωραφίων τῶν μοναστηρίων Ἁγίου Παύλου καὶ Ξενοφώντος, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ τῆς Θεσσαλονίκης Ἀρχιεπισκόπου Θεωῶ (Ἅγιος Παῦλος 7047).

3. Ἡ φωτοτυπία τοῦ ἐγγράφου τῆς Τσάριτσας Μάρας ὑπὲρ τῶν Μονῶν Χελανδαρίου καὶ Ἁγίου Παύλου, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ὑπογράφουσα «Σουλτάνα τοῦ Σουλτάνου Μουράτ, Τσάριτσα Μάρα, θυγάτηρ τοῦ Δεσπότη Γεωργίου», χορηγεῖ εἰς τὰς ἐν λόγῳ μονὰς τὸ ἔτος 1479 ἐτήσιον εἰσόδημα 1.000 δουκάτων ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, τῶν προερχομένων ἐκ τῆς πόλεως Ραγούσης, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ F r. D ö l g e r εἰς τὸν Β' τόμον (Tafelband) ἀριθμ. 128 τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ: *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*,

Καλαμαρία, περί τὰ Μετόχια αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἡ κοιτίς τοῦ τοπωνυμίου, ἡ Σκάλα Μερίας καὶ ὁ ἐξαφανισθεὶς λιμὴν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας.

8. Ἀνασκοπήσεις

Ἄνασκοποῦντες τὰ πράγματα κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειρὰν ἤμποροῦμε, νομίζομεν, νὰ ἀποκαταστήσωμεν μετὰ τινος πιθανότητος τὴν κατὰ προσέγγισιν ἱστορίαν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία.

Ἡ πόλις Ἀντιγονεία, ἡ λεγομένη Ψαφάρὰ λόγῳ τοῦ εὐθρίπτου τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν περὶ τὸ 280 π.Χ. ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μετὰ τοῦ Αἰναίου ἀκρωτηρίου (Μεγάλου Καρα-Μπουρνοῦ) καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Παλλήνης (Κασσάνδρας), εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρὸς τὸν Περσέα τῆς Μακεδονίας ρωμαϊκῶν πολέμων (168 π.Χ.) λιμένα ἱκανὸν νὰ περιλάβῃ ρωμαϊκὸν στόλον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Λίβιος (44,10). Ὁ λιμὴν αὐτὸς διεσώζετο ἀκόμη κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα καὶ ὠνομάζετο, ὅπως ὅλοι οἱ λιμένες κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, Σκάλα. Ἀργότερον, ὅπως ὅλη ἡ ἀκτὴ τῆς Χαλκιδικῆς εἰς τὴν εὐθριπτον δυτικὴν παραλίαν αὐτῆς, κατεφαγώθη ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ἐξηφανίσθη.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θαλασσοκρατορίας τῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Κρήτης καὶ μετὰ τὴν ἀνέλπιστον καὶ ὀδυνηρὰν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονικῆς ὑπ' αὐτῶν τὸ 904 τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἔκαμε μεγάλας προσπάθειας ἀναπτύξεως τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀπέληξαν εἰς τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κρήτης τὸ 960 ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τὴν ἐξόντωσιν τῶν Ἀράβων πειρατῶν τοῦ Αἰγαίου. Κατὰ τὰς προσπάθειάς αὐτάς ἐλήφθη μέριμνα ἐκ τῆς πικρᾶς πείρας τοῦ παρελθόντος διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς ὁποίας ἐνισχύθη μαρτυρημένως ἡ ἀπὸ ξηρᾶς ὀχύρωσις καὶ ἡ ὁποία ἐφρουρήθη λίαν πιθανῶς κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα καὶ ἀπὸ θαλάσσης διὰ μιᾶς «μερίας» ἢ «τούρμας» τοῦ θεματικοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου. Διὰ τὴν εὐκολωτέραν προστασίαν τῆς εἰσόδου τοῦ Θερμαϊκοῦ ἢ «μερία» ἐξέλεξεν ὡς ὀρμητήριον αὐτῆς τὴν Σκάλαν τῆς Ἀντιγονείας ἔξω τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Χαλκιδικῆς. Οὕτως ἐσηματίσθη στρατιωτικῆς σημασίας τοπωνύμιον: ἡ Σκάλα-μερίας, τὸ ὅποιον ἀπὸ τὴν Γενικὴν του (τῆς-ς-Κάλας-μερίας) εὐκόλως παρεφθάρη εἰς Καλαμερίαν καὶ Καλαμαρίαν. Παρομοίαν παραφθορὰν συνθέτου μὲ πρῶ-

München 1948. (Textband, σ. 341 κ.έ.). (Τὸ αὐτὸ ἔγγραφον εἰς Actes de l'Athos V: Actes de Chilandar. edd. L. Petit - B. Korabiev. Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου, 1911, τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν. Actes Slaves ἀριθμ. 85, σ. 566 κ.έ.). Τὸ ἔγγραφον ὁμοῦ τοῦτο εἶναι πλαστὸν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ C. J. Jirček εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ: Dhodak Stonski (= Ἔσοδα ἐκ τῆς νήσου-Στόν) εἰς V. Jagić - Festschrift (Sbornik u slavu vatroslava jagića), Βερολίνου 1908, σ. 534-550. Βλ. καὶ F. B a b i n g e r, Ein Freibrief Mehmeds II κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 20, σημ.5.

τον συνθετικόν τὴν λέξιν «σκάλα» ἔχομεν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου (Περὶ Κτισμ. IV, 17, 3) εἰς τὴν Νουμιδιάν, ὅπου τὸ Σκάλας-Βέτερες (ad Scalas Veteres) ἔγινε Καλασβατάρες.

Ἐξαλειφθέντος τοῦ ἀραβικοῦ κινδύνου καὶ παρακμάσαντος τοῦ βυζαντινοῦ στόλου, λίαν ἐνωρίς, ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 11ου αἰῶνος ἐπὶ Κομνηνῶν, ἐγκατελείφθησαν τὰ κατὰ θάλασσαν εἰς ξένους μισθοφορικοὺς στόλους καὶ ἐντὸς ἑκατὸν περίπου ἐτῶν ἐλησημονήθη τὸ ἔτυμον τοῦ τοπωνυμίου Καλαμερία. Τοῦ ἀκαταλήπτου πλέον καταστάματος τοπωνυμίου ἐπελήφθη ἡ παρετυμολογία. Ἡ παλαιότερα, σλαβική, παρήγαγεν αὐτὸ ἀπὸ τὴν Τσάριτσαν Μάραν, τὴν θυγατέρα τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Γεωργίου Βράνκοβιτς συζύγου τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β', ἡ ὁποία ἐδώρησε κτήματα εἰς Μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καλαμαρίας, τὴν γνωστήν εἰς τὰς Μονὰς ὡς Καλὴ-Μαρία. Ἡ νεώτερα, τοῦ Cousinégy, παρήγαγεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ Καλὰ-μερία, οἱ ὧραῖοι τόποι (beaux lieux) ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τῆς περιοχῆς τῆς Καλαμαρίας ὑπὸ τοῦ Καμενιάτου ὡς ὧραίου τοπειοῦ. Τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία ἐμφανίζεται ὁμοῦ εἰς ἔγγραφα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁθῶ εἰς χρόνους πολὺ παλαιότερους τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ὁ Καμενιάτης δὲν γνωρίζει τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία, ἀφοῦ οὔτε νὰ τὸ ἐτυμολογήσῃ κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπιχειρεῖ καὶ ὀνομάζει τὴν πύλιν τοῦ ἀνατολικοῦ τεύχους τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὀδηγοῦσαν εἰς τὴν Καλαμαρίαν καὶ ὀνομαζομένην διὰ τοῦτο ἀργότερον τῆς Καλαμαρίας, ἀκόμη μὲ τὸ παλαιὸν αὐτῆς ὄνομα Κασσανδρεωτικὴν. Ἐπομένως ἡ μετονομασία τῆς ἐν λόγῳ πύλης ἀπὸ Κασσανδρεωτικῆς εἰς Καλαμαρίας καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία ἔλαβον χώραν μετὰ τὸ 904 τοῦ Καμενιάτου καὶ πρὸ τοῦ 1083, ἔτους τῆς πρώτης ἐμφάνισεως τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἁθῶ. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν περίοδον 904-960 τοῦ ἀγῶνος τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Ἀράβων πειρατῶν τοῦ Αἰγαίου.

Ἐπὶ τῆς ἀκόμῃ μίας ἐνδειξίς, ποῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ γέννησις τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία καὶ ἡ Σκάλα-μερίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προέκυψε τοῦτο. Περὶ τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀντιγονείας εἰς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ μετὰ τὴν σημερινῆς Νέας Καλλικρατείας καὶ Νέας Ποτειδαίας, ὅπου διετηρήθη εἰς τὰ ἀγιορειτικὰ ἔγγραφα τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλεως εἰς ὁμώνυμον βυζαντινὸν χωρίον, ὑπάρχουν μέχρι σήμερον Μετόχια τῶν Μονῶν Ἁγίου Παύλου, Ξενοφῶντος καὶ Χελανδαρίου. Ἐκ τῶν μονῶν αὐτῶν αἱ δύο, τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ τοῦ Χελανδαρίου, εὐηργετήθησαν πολὺ ὑπὸ Σέρβων ἡγεμόνων καὶ ἐξ αὐτῶν προέρχονται τὰ ἔγγραφα τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ὁ μῦθος περὶ τῆς δωρεᾶς αὐτῆς. Ἡ δὲ Μονὴ Ξενοφῶντος φαίνεται ἔχουσα πρώτη κτήματα εἰς τὴν Καλαμαρίαν καὶ εἰς τὰ ἔγγραφα αὐτῆς ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν τὸ τοπωνύμιον Καλαμαρία. Ἐρῖς μετὰ τῶν σλαβοευηργετημένων αὐτῶν Μονῶν καὶ τῆς

Μονῆς τοῦ Ξενοφώντος, μαρτυρουμένη μετὰ τὴν Τσάριτσαν Μάραν, τὸ 1539, μαρτυρεῖ ὅτι περὶ τὰ Μετόχια αὐτὰ εἰς τὴν Καλαμαρίαν τῶν Μονῶν αὐτῶν καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἐδημιουργήθησαν αἱ παρετυμολογικαὶ παραδόσεις περὶ Μάρας, ἐπειδὴ δὲ αἱ παραδόσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν παλαιότεραν, σκόπιμον, παρετυμολογίαν τοῦ τοπωνυμίου Καλαμαρία, ἐκεῖ περὶ τὰ Μετόχια αὐτὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ κοιτὶς τοῦ τοπωνυμίου καὶ ἡ Σκάλα-μερίας, ἐκ τῆς ὁποίας αὐτὸ πρέπει νὰ προέκυψεν. Οὕτως ὀδηγοῦμεθα πάλιν εἰς τὴν περιοχὴν, ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Ἀντιγόχεια καὶ ὁ ἐξαφανισθεὶς λιμὴν αὐτῆς, ὁ χρησιμοποιηθεὶς πιθανώτατα ὡς Σκάλα ὑπὸ τῆς «μερίας» τοῦ θεματικοῦ στόλου τοῦ Αἰγαίου, τῆς φρουρησάσης κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὴν Θεσσαλονικὴν ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς Ἄραβας πειρατὰς τοῦ Αἰγαίου μετὰ τὸ ὀδυνηρὸν πάθημα τῆς ἀλώσεώς της τὸ 904.

9. Ἐπίμετρον

Ἐπειδὴ ἡ σλαβικὴ βιβλιογραφία εἶναι δυσπρόσιτος παρ' ἡμῖν καὶ ἡ γνῶσις τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐλάχιστα διαδεδομένη, παραθέτομεν ἐνταῦθα μετάφρασιν τῆς πρὸς τὴν Τσάριτσαν Μάραν σχετικῆς καὶ πολὺν θόρυβον ἄλλοτε ἐγειράσης περικοπῆς ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Νοβάκοβιτς, ὀφειλομένην εἰς τὸν ἀειμνηστον καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας τῶν Μέσων Χρόνων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Μιχαὴλ Λάσκαριν.

S t. N o v a k o v i ć εἰς Balkanska Pitanja (=Βαλκανικὰ Προβλήματα), Beograd 1906, σ. 223-224:

«Πράγματι ὑπάρχει καὶ σήμερον ὀλόκληρος παραθαλασσία περιοχὴ παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν, μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς χερσονήσου τῆς Κασσάνδρας, ἣτις ὀνομάζεται Καλαμαρία. Ἐδῶ πράγματι καὶ σήμερον ὑπάρχουν ἀγιορειτικὰ κτήματα. Ἀπὸ καιροῦ ἐγὼ γνωρίζω ἀπὸ ἀγιορείτας μοναχοῦς, ὅτι ἡ Καλαμαρία εἶναι τὸ κυριώτερον Χιλανδαρινὸν κτῆμα, δοθὲν εἰς τὸ Χιλανδάρι ὑπὸ τῆς Τσάριτσας Μάρας καὶ ἐν αὐτῷ παράγεται πολὺς σίτος καὶ ἔλαιον. Τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς ταύτης εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς Τσάριτσας Μάρας, τὴν ὁποία οἱ Ἄγιορεῖται ὀνομάζουν: Καλῆ-Μαρία. Ὀλίγον ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν ὅτι ἡ Τσάριτσα Μάρα διέθεσε τὸν ἐκ τῆς χερσονήσου Στόν(=Στάνιο)¹ φῶρον ὑπὲρ τῶν τριῶν μονῶν: Ἀρχαγγέλων ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Χιλανδαρίου καὶ Ἀγίου Παύλου ἐν Ἀγίῳ Ὄρει. Ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωρίζομεν ὅτι ὁ Οἶκος τῶν Βράνκοβιτς ἐθεώρει τὴν μονὴν τοῦ Ἀγίου Παύλου ὡς ἰδικὴν του μονῆν. Εἰς τοὺς ἐπισκέπτas τῆς μονῆς ταύτης οἱ μοναχοὶ καὶ σήμερον ἀφηγοῦνται μίαν παράδοσιν περὶ τῆς Τσάριτσας Μάρας. Εἰς τὴν μονὴν ταύτην φυλάττεται με-

1. Βλ. σημ. 3 τῶν σ. 290-291.

ρος τοῦ Χρυσίου, Λιβάνου καὶ Σμύρνας, τῶν προσφερθέντων ὑπὸ τῶν Μάγων ἐν Βηθλεέμ. Οἱ ἐν τῇ μονῇ γνωρίζουν ὅτι τοῦτο ἐδώρησεν εἰς τὴν μονὴν ἡ Μάρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Δεσπότη τοῦ Σερβίας Γεωργίου Βράνκοβιτς καὶ σύζυγος τοῦ Μουράτ, γνωστὴ δὲ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μὲ τὸ ὄνομα Καλὴ-Μαρία¹. Κατὰ τὴν παράδοσιν τὰ δῶρα ταῦτα ἠθέλησεν αὐτὴ νὰ παραδώσῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν μονήν, ἀλλὰ ἡ Θεία Πρόνοια διὰ θαύματος ἐμήνησε πρὸς αὐτὴν ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτοπροσώπου παρουσίας τῆς νὰ καταπατήσῃ τὸ Τυπικόν, ὅπερ ἀπαγορεύει εἰς τὸ γυναικεῖον φῶλον τὴν προσέγγισιν εἰς τὰς μονάς. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐξεληθόντες οἱ μοναχοὶ πανηγυρικῶς ἐδέχθησαν τὰ δῶρα καὶ μετέφερον ταῦτα εἰς τὴν μονήν, αὐτὴ δὲ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἄλλ' εἰς ὃν τόπον ἡ Τσάριτσα Μάρα παρέδωκε τὰ ἅγια δῶρα ἠγέρθη μνημεῖον, ὅπερ σήμερον ἀκόμη σώζεται² καὶ εἰς τὸ ὅποιον εἰκονίζεται ἡ Βασιλὶς ἐν βασιλικῇ περιβολῇ μετὰ ὀπλισμένων καὶ ἐν τουρκικῇ ἐνδυμασίᾳ συνοδῶν καὶ ἀπέναντι ταύτης οἱ πατέρες, οἱ δεχθέντες παρ' αὐτῆς τὰ δῶρα».

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

1. Πρβλ. καὶ Γερασ. Σμυρνάκη, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, σ. 605.

2. Πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς Μονῆς τὸ 1902, ὅτε ἔγραφεν ὁ Νοβάκοβιτς (1893). Ἡ πυρκαϊὰ ἐγένετο τὴν 3ην Ἰανουαρίου (παλ. ἡμερολ.) 1902. Βλ. Γ. Σμυρνάκη ν, ἔ.ά., σ. 605.

ZUSAMMENFASSUNG

G. Theocharidis, Kalamaria.

Bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts trug das Tor der östlichen Mauer von Thessalonike, welches sich am Ostende der Hauptstrasse von Thessalonike, der sogenannten Egnatia-Strasse, befand, den Namen Kalamaria-Tor (Porta-Kalamarias), offensichtlich weil es zu der östlich der Stadt liegenden und Kalamaria genannten Gegend führte. Diesen örtlichen Namen Kalamaria hat heute die süd-östlich von Thessalonike liegende Siedlung von Flüchtlingen bewahrt.

Bis zum Beginn des 10. Jahrhunderts aber, bis zur Zeit des Kameniates nämlich, nannte sich dasselbe Osttor Kassandreotike (Kassandrien-Tor), offensichtlich weil es zu Kassandrien von Chalkidike führte. Es muss also etwas nach der Zeit des Kameniates statt gefunden haben, welches den Namenwechsel des Tores von Kassandrien-Tor zu Kalamaria-Tor verursachte. Was geschah und wann es geschah soll im folgenden untersucht werden.

Es ist bekannt, dass schon in der Komnenenzeit und öfters nach 1204 die grosse administrative Einheit «Katepanikion», welche mehrere vereinigte Themen unter einem «Katepano», einem über den Kommandanten des Themas Strategos stehenden Archon, einfasste, sich auflöst und zu einem «Vandon», zu der kleinsten Einheit eines Themas, herabgeführt und zugleich der «Katepano» dem «Comes», dem Kommandanten eines «Vandon», gleichgesetzt wird.

So fasste das Thema von Thessalonike infolge dieser Reformation zehn «Katepankia» ein, eines von denen die Bezeichnung «Katepanikion Kalamarias» trug. Seine geographische Ausdehnung, wie sie sich auf Grund der Akten der Athosklöster, welche Besitzungen in diesem Bezirk hatten, bestimmen lässt, dehnte sich östlich der Stadt Thessalonike in der Richtung zu Chalkidike vom Fuss des östlich der Stadt liegenden Chortiates-Berges bis zum Hals der Kassandra-Halbinsel und von der Westküste der Chalkidike bis zum Fluss Vatonía (dem alten Olynthios), welcher sich zum Toronaios oder Singitikos Meerbusen ausgiesst.

Dieses «Katepanikion Kalamarias» muss zwischen dem Ende der Frankenherrschaft in Mazedonien (1224) und seiner ersten Erscheinung in den Athosakten im Jahre 1300 gegründet worden sein, da aber der Ortsname

Kalamaria schon im Jahre 1083 erwähnt wird, muss auch ein «Vandon Kalamarias» gegeben haben. Nach der türkischen Eroberung Thessalonikes vom 1430 blieb nur der Orstname Kalamaria, welcher sich bis zu unserer Zeit erhalten hat. Was bedeutet aber Kalamaria?

Die alte Etymologie von Novakovitz, dass Kalamaria von angeblich der Tsaritsa Mara, von der Tochter des serbischen Herrschers Georg Vrankovitz und Gemahlin des Sultans Mourat II stammt, welche Spenden zu Athosklöstern gemacht hatte und welche bei ihnen als Gute-Maria (Kali-Maria) bekannt ist, ist schon längst verworfen worden, da der Ortsname Kalamaria in Klosterakten älteren als die Tsaritsa Mara gefunden worden ist.

Die bis heute herrschende Etymologie von Cousinéry, dass es sich dabei um schöne Ortschaften (Kala-meria) handelt, welche Tafel, Tafrali u.a. angenommen haben, und welche von der Beschreibung des Kameniates der östlichen Ortschaften von Thessalonike als schöne Orten beeinflusst worden ist, kann sprachlich nicht unterstützt werden und ist dem Kameniates und dem Chumnos in ihren Beschreibungen nicht bekannt, obwohl eine schöne Ortschaft immer noch Kala-meria benannt werden könnte und doch nirgends in Griechenland eine schöne Ortschaft Kala-meria benannt worden ist.

Der erste Bestandteil des zusammengesetzten Wortes Kala-meria ist nicht das Adjectivum «kalos-e-on», sondern das Substantivum «scala». Der Artikel des Genetivum hat leicht das Anfangssigma des Wortes weggenommen: Tis-Skala-merias > Tis-s-Kala-merias > i Kala-meria > i Kalamaria. Noch ein anderes zusammengesetztes (Syntheton) Wort mit erstem Bestandteil (Synthetikon) das Wort «Scala» hat, nach Prokop, De aedif. IV, 17, gleichweise aus «ad Scalas veteres» > Kalasvatares oder Kalasvataras in Numidien gegeben. Es ist klar, dass mit Scala-merias > Kala-meria > Kalamaria dasselbe gesehen ist.

Mit dem italienischen Wort «Scala» wurden, wie bezeugt, schon im 7. Jahrh. n. Chr. der Landungsplatz eines Hafens und der Hafen selbst bezeichnet und solche «Scalae» gab es viele im Bereich des ganzen Byzantinischen Staates, wie auch auf der Chalkidike manche solche bezeugt sind. Eine von den letzten im später als Kalamaria bekannten Bezirk befindliche, soll, nachdem sie aus irgendeinem Grund Bedeutung gewonnen hatte, das erste Synthetikon zum Syntheton Scala-merias, welches sich später durch den Genetivartikel zu Kalameria verdarb, gegeben haben.

Das zweite Synthetikon «merias» des Syntheton hat mit schönen Ortschaften nichts zu tun, sondern wurde «meria» und später «tourma» die erste Einteilung einer Themenarmee oder einer Themenflotte, welche unter einem «Merarches» oder einem «Tourmarches» stand, genannt. So bedeutet die

Scala-merias den Landungsplatz und den Hafen einer «meria» oder «tourma» von einer der dreien Themenflotten.

Das Thema von Thessalonike war und wurde niemals ein Seethema, in der Zeit aber der Seeherrschaft der arabischen Piraten von Kreta im ägäischen Meere und nach der unerwarteten und schmerzhaften Eroberung von Thessalonike durch dieselben im Jahre 904 verstärkte die Regierung von Konstantinopel, indem sie auch ihre Seekräfte reorganisierte und indem sie Schutzmassnahmen gegen die Piraten traf, bekanntlich die Landmauern von Thessalonike und vermutlich schützte sie auch noch die Stadt seitens der See, indem sie ihre Bewachung einer «meria» des ägäischen Seethemas übergab, dem Tadel des patriarchen Nikolaos Mystikos, sie habe die rechtzeitige Seeunterstützung der bedrohten Stadt vernachlässigt, Folge leistend.

Diese Flottenabteilung (meria) hatte, aller Wahrscheinlichkeit nach, einen Hafen an der Westküste von Chalkidike dem überwachten Thermäischen Busen offenen als ihre Operationsbasis ausgewählt. Einen solchen Hafen an dieser Westküste gibt es aber heute nicht, dass es aber einen solchen jemals gab, wird von Livius, 44, 10, bezeugt, welcher von einer Landung der römischen Flotte in einem solchen im Jahre 168 v. Chr. spricht. Dieser Hafen soll den Namen Scala-merias bekommen haben, welcher später zu Kalamaria verdorben wurde. Nach der Zurückeroberung von Kreta im Jahre 960 und der Vernichtung der Seeräuberfahrt wurde die byzantinische Flotte vom 11. Jahrhundert an vernachlässigt und die Kommenen benutzten fremde angesoldete Flotten, sodass die Scala-merias vergessen und nur als einer unverständlicher Ortsname Kalameria oder Kalamaria verblieben wurde, mit welchem sich später die Paretymologie befasste.

An der Westküste von Chalkidike aber und zwischen dem Kap Ainaion und dem Hals der Halbinsel von Kassandra wird die alte Stadt Antigoneia Psaphara gelegt, eine Stiftung des Antigonos Gonatas im Jahre 280 v. Chr., welche die römische Flotte im Jahre 168 v. Chr. nach Livius, 44, 10, anlief und wessen Verschwindung ihr Adjectivum Psaphara (=sandig, pulverig) an dieser von Seewellen und heftigen Westwinden zerfallenden Westküste von Chalkidike erklärt.

Dazu gibt es heute noch in jener Gegend Metochia der Klöster Xenophon, in dessen Akten der Ortsname Kalamaria zum ersten mal erscheint, Hagiou Paulou und Chilandar, welche von serbischen Herrschern begütert wurden und von welchen die falschen Akten der Spende der Tsaritsa Mara und die Saga über die Kali-Maria (Gute Maria) stammen. Dies weist daraufhin, dass in dem Bezirk dieser Klosterdependenzen der Ortsname Kalamaria geboren wurde und die Scala-merias zu suchen ist, dieser Bezirk aber ist eben der Bezirk, wo Antigoneia Psaphara und ihr Hafen gelegt wird.